

היבטים בהגותו של הרב ישכר שלמה טייכטל ועיונים במסמכים חדשים¹

דניאל רייזר

הקדמה

הרב ישכר שלמה טייכטהאל (1885–1945)², מגדולי רבני סלובקיה, נולד בהונגריה ושימש רב ואב בית דין בקהילת פישטיאן (Piešťany) בסלובקיה בין מלחמות העולם (החל משנת 1920 ועד קיץ 1942). באוקטובר 1942 נמלט להונגריה וחי בבודפשט שנה וחצי בתור פליט. ב-19 במרס 1944, לאחר פלישת הנאצים להונגריה, חזר לסלובקיה, נתפס וגורש לאושוויץ. על-פי עדות משפחתו נרצח ב-24 בינואר 1945 (י בשבט תש"ה)³. שמו של ר' טייכטל נודע לאחר השינוי והתפנית שחלו בו בעקבות אירועי השואה בתפיסת עולמו ובמשנתו הדתית, הן ביחסו לעלייה לארץ-ישראל והן ביחסו ליהודים שאינם שומרי תורה ומצוות. השינוי הזה קיבל את ביטויו השלם בספרו **אם הבנים שמחה** שיצא לאור בבודפשט בכו בכסלו תש"ד (23 בדצמבר 1943)⁴.

הספר הזה זכה להתייחסות מחקרית ניכרת ושאלת ציוניותו של מחברו עמדה במרכז מחלוקת בין החוקרים. יש חוקרים הרואים בו אנטי-ציוני שנעשה ציוני ומצביעים על התפנית המחשבתית של ר' טייכטל כתפנית לעבר הציונות

- 1 המחקר הזה נעשה במסגרת מכון המחקר הבינלאומי לחקר השואה, יד ושם, בתמיכת תכנית עמיתי סול קגן ללימודי שואה מתקדמים של ועידת התביעות.
- 2 כך חתם את שמו. ראו להלן את חתימתו בתמונות מכתב ידו. במאמר הזה אכנה אותו בקיצור ר' טייכטל.
- 3 ראו רקע ביוגרפי עליו בקצרה אצל אסתר פרבשטין, **בסתר רעם: הלכה, הגות ומנהיגות בימי השואה**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ב, עמ' 88, הערה 124; הנ"ל, **בסתר המדרגה: היהדות האורתודוקסית בהונגריה נוכח השואה**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשע"ג, עמ' 133, 189, 326–333; יצחק הרשקוביץ, **חזון הגאולה של הרב ישכר שלמה טייכטל הי"ד: תמורות בתפיסתו המשיחית במהלך השואה**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, תשס"ט, עמ' 1–4. וראו שם ספרות ביבליוגרפית רבה בהפניות.
- 4 על השלבים השונים של כתיבת הספר, תיארוכם ומשמעותם ראו הרשקוביץ, **חזון הגאולה של הרב**. במאמר הזה אשתמש בספר **אם הבנים שמחה**, מהדורת מכון פרי הארץ, ירושלים תשמ"ג.

הדתית⁵ ולעומתם יש חוקרים המסתייגים מתיוגו ומשיכו הפוליטי⁶. ואולם כולם מודים שחלו שינויים ניכרים ומהפכניים במשנתו. המחקרים הראשוניים נטו לראות בו ציוני מובהק, ואילו המחקרים המאוחרים יותר קראו תיגר על זיהויו של ר' טייכטל עם הציונות הדתית וניסו להראות שהתמונה שונה או רחבה ומורכבת יותר. עם זאת אני מבקש לטעון שהמורכבות המוצגת במחקרים האחרונים מעמעמת ואף מטשטשת את ציוניותו של ר' טייכטל בכלל ואת תפיסותיו הקרובות לציונות המשיחית של הרב אברהם יצחק הכהן קוק בפרט – כפי שאוכיח להלן.

התפנית

ר' טייכטל גילה את דעתו הנחרצת נגד המפעל הציוני בכתב וכנראה שגם בעל פה. התנגדותו שבכתב הופיעה ב־1936 במכתב שכתב לעיתון **יודישע צייטונג**

5 עם אלה שראו בר' טייכטל בעל תפיסות ציוניות ובעל הגות ציונית דתית נמנים שמואל הכהן וינגרטן, "מיוון מצולה לירושלים של מעלה", **אור המזרח** יט: ג (תשל"ל), עמ' 235–245; רבקה ש"ץ-אופנהיימר, "וידוי על סף המשרפות ואחרית דבר", רב חרדי מכה על חטא", **כיוונים** 23 (תשמ"ד), עמ' 49–62; פסח שינדלר, "תיקון כתגובה לחורבן: 'אם הבנים שמחה' מאת הרב ישכר שלמה טייכטל, בודפשט, 1943", **משואה** כ (תשנ"ב), עמ' 167–190; אליעזר שביד, **בין חורבן לישועה**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשנ"ד, עמ' 89–104; הנ"ל, "שמחת אם הבנים: הצדקת האל הציונית של ר' ישכר שלמה טייכטהאל", בתוך משה אידל ואחרים (עורכים), **מנחה לשרה: מחקרים בפילוסופיה יהודית ובקבלה מוגשים לפרופסור שרה א' הלר וילנסקי**, מאגנס, ירושלים תשנ"ד, עמ' 380–398; הנ"ל, "התפנית לאקטיוויזם היסטורי: הוויכוח בין הרבנים טייכטהאל ורוקח בחסידות בעלז על היחס לציונות", בתוך הנ"ל, **תולדות פילוסופיית הדת היהודית בזמן החדש**, עם עובד, תל אביב תשס"ו, עמ' 280–295; מנדל פייקאז, **חסידות פולין: בין שתי המלחמות ובגזירות ת"ש-תש"ה**, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ן, עמ' 418–424; Immanuel Jakobovits, "Faith, Ethics and the Holocaust: Some Personal Theological and Religious Responses to the Holocaust," *Holocaust and Genocide Studies*, 3 (1988), pp. 371–381; Irving Greenberg, "Theology after the Shoah: The Transformation of the Core Paradigm," *Modern Judaism*, 26, 3 (2006), pp. 213–239; Gershon Greenberg, "Ultra-Orthodox Jewish Thought about the Holocaust since World War II: The Radicalized Aspect," in Steven T. Katz, ed., *The Impact of the Holocaust on Jewish Theology* (New York: New York University Press, 2005), pp. 136–137; Idem, "Yissakhar Taykhtahl," in Steven T. Katz et al., eds., *Wrestling with God: Jewish Theological Responses during and after the Holocaust* (New York: Oxford University Press, 2007), p. 75

6 עם אלו שאינם מזהים את ר' טייכטל כבעל תפיסות ציוניות נמנים חיים מנחם טייכטל (בנו של ר' טייכטל), הקדמה **לאם הבנים שמחה**, מכון פרי הארץ, ירושלים תשמ"ג, עמ' 17–23; יהודה פרידלנדר, "יחסו של הרב ישכר שלמה טייכטהאל לציונות ולשואה", **קובץ הציונות הדתית** ה (תשס"ב), עמ' 80–86; הנ"ל, **הגות ומעש: ציוניים ומתנגדים לציוניים בקרב רבני הונגריה מהקונגרס הציוני הראשון (1897) עד שנות החמישים של המאה העשרים**, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ח; עליזה לבנון, "דרשות של רבנים שנדרשו בתקופת השואה בארצות הכיבוש הנאצי בין השנים 1939–1945", עבודה לתואר מוסמך, טורו קולג', ירושלים תשנ"ב, עמ' 47; פרבשטיין, **בסתרו המדרגה**, עמ' 578 הערה 46. שיטה שלישית, שנוכר להלן, היא שיטתו של יצחק הרשקוביץ, **חזון הגאולה של הרב**; הנ"ל, "אם הבנים שמחה: מחיבור קאנוני ליצירה דיאלקטית", **עלי ספר** כב (תשע"ב), עמ' 115–127.

שיצא לאור במונקץ' ולאחר מכן התפרסם בקובץ מכתבים ומאמרים בשם **תקון עולם** שיזם האדמו"ר ממונקאטש (כך נודע שמו של האדמו"ר על-פי הכתיב היידי של שם העיר), ר' חיים אלעזר שפירא (1871–1937), ראש המתנגדים למפעל הציוני.⁷ קובץ המאמרים הזה קורא תיגר הן על תנועת המזרחי והן על תנועת אגודת ישראל!⁸ אחד המאמרים הקיצוניים ביותר בקובץ הזה הוא מכתבו של ר' טייכטל וזה לשונו:

ורבינו הב"ח [הבית חדש] ... כתב דקדושת הארץ דלמטה נשפע מקדושת הארץ דלמעלה וקדושה זו נכנסת בפירותיה, ובאכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה, ובהיפך מזה ח"ו [חס ושלום], אם תטמא הארץ נמשכת הטומאה גם בפירותיה ובאכלם פירות היונקים מטומאת הארץ נכנסת הטומאה ר"ל [רחמנא ליצלן] בתוך בני" [בני ישראל] והקדושה יוצאת מהם ונסתלקה השכינה מקרב ישראל עכתו"ד [עד כאן תורף (עיקר) דבריו]... כי נודע כי א"י שלמעלה סוד ציון וירושלים, הקליפות סובבות והם נקראים ערלים כי סביב הר ציון הוא עשיו ועמלק. וכעת שבניין ארץ ישראל עומדות על הפרק ראוי לכל בר ישראל ללמוד זאת כדי לרכוש איזה השגה מהו א"י האמיתי... וסימנך "ארץ אוכלת יושביה היא" מכלה הרוצים לשבת בה בשלוח ובתוקף לאכול פירותיה לבד... ויש לרמז עוד על פי דברי הב"ח הנ"ל שהטומאה נכנסת בפירותיה והאוכלין אותן דוחים בזה את הקדושה מגופן והם [הפירות] נעשים לקוצים בגופם של ישראל, על כן נאמר "מדר דר" (שמות יז, טז) בחסר מלשון "קוץ ודרדר תצמיח" (בראשית ג, יח), כי זהו עיקר מעשה עמלק לטמא את הארץ ולעשות פירותיה להיות קוץ ודרדר לישראל... ובאמת כל מעשה ופעולה אנושית לא יועיל מאומה להרמת קרן ציון וירושלים עד שישקיף ה' מן השמים ויערה עלינו בכלל רוח טהרה מן השמים להאיר לנו אור חדש מששת ימי בראשית בהתגלות האור הגנוז על ציון... ועד אותו העת שיחדש ה' האור הגנוז אין לנו התעסקות אחרת רק לעסוק בתורה בקיבוץ ורבוץ בתלמידים בחדרים ובישיבות על הדרך המקובל בידינו מאבותינו... שרק בלימוד תוה"ק [תורתנו הקדושה] על דרך סתם הישן והמקובל נזכה לגאולה.⁹

שמואל וינגרטן ולאחר מכן יצחק הרשקוביץ¹⁰ טענו כי אין לראות בדברי האיגרת הזאת שלילה של העלייה לארץ ואין כאן הוכחה לתפיסה הדוגלת

7 משה גאלדשטיין (עורך), **תקון עולם**, מונקץ' תרצ"ו, עמ' קד-קז. על האדמו"ר ממונקאטש ראו לוי-יצחק קופר, **האדמו"ר ממונקאטש הרב חיים אלעזר שפירא: הפוסק החסידי - דמות ושיטה**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"א.

8 ראו בשער הספר **תקון עולם**.

9 **תקון עולם**, עמ' קד-קז.

10 וינגרטן, "מיוון מצולה לירושלים של מעלה", עמ' 236. הרשקוביץ, **חזון הגאולה של הרב**, עמ' 51-57.

בפסיביות אנושית ובהמתנה לפעולה שמימית בלבד לצד שלילת כל מאמץ אנושי בהבאת הגאולה:

אין לאורך האגרת הנמקה שתשלול את העליה לארץ של החרדים היראים לדבר ה', אדרבה החששות אותם מעלה רי"ט נובעים מזהותם הלא־דתית של המתיישבים בארץ אך אינם מספקים גיבוי מחשבתי לתפיסות האידיאולוגיות של עורכי הקובץ ורבים ממשתתפיו, לפיהם עצם הנסיון לכוון ריבונות יהודית בארץ נוגד את מצוות התורה... הערכה זו מתבררת לאור העובדה שרי"ט לא היה שותף לעמדות השוללות מכל וכל מאמץ אנושי בהבאת הגאולה.¹¹

ואולם כדי להבין לעומקם את דבריו הרדיקליים של ר' טייכטל באיגרת הזאת, המבוססים על טרמינולוגיה ומחשבה קבליות, ואת קידוש הפסיביות שלו בעניין הגאולה יש להקדים מעט ולעמוד על אחד מיסודות הקבלה. על־פי תורת הקבלה יש שתי מערכות מרכזיות: מערכת ה"קדושה" ונגדה מערכת ה"סטרא אחרא". מערכת הקדושה בנויה מעשר ספירות, בחינותיו השונות של האל. פרטיה של המערכת הזאת אינה צריכה להעסיקנו כאן למעט העובדה כי הספירה התחתונה ביותר היא ה"שכינה". שכינה היא מקום שהאל שוכן בו, נוכח ונמצא ואילו ה"סטרא אחרא" – הצד האחר – הוא המקום שבו לא נגלית נוכחות האל. ועם זאת תורת הקבלה מורה כי לא יכול להיות דבר שמנותק מן האלוהות והכל מקבל את "חיותו" מן האל. כיצד אפוא ה"סטרא אחרא" מתקיים כלל? הרי "לית אתר פנוי מיניה"¹² – אין מקום ודבר שפנויים, נקיים, מנוכחותו של אלוהים אפילו "הצד האחר", ובמה אפוא "הצד האחר" הוא אחר? התשובה הקבלית מורכבת וטוענת כי אמנם אין ה"סטרא אחרא" פנוי מן האלוהות שהרי אין דבר הפנוי מן האלוהות ועם זאת אין האלוהות שבו ניכרת לעין והיא אינה נחשפת לבן תמותה. לא זו אף זו, ל"סטרא אחרא" אין קיום עצמי והוא יונק את כוחו ממערכת הקדושה על־ידי הקפת השכינה. חכמי הקבלה נהגו להמשיל את ה"סטרא אחרא" לקליפת הפרי. הקליפה יונקת את חיותה מן הפרי עצמו אף שהיא עצמה אינה עיקר הפרי ועם זאת אין אנו, בני האדם, מוצאים בקליפה שמץ של "חיות". בדומה לכך אין ב"סטרא אחרא" חיות אלוהית בדרך החיוב אלא הוא יונק את חיותו מן השכינה. ה"סטרא אחרא" הוא הקליפה הצמודה לשכינה ודבוקה בה. בכל מקום שיש קדושה יש גם "סטרא אחרא". הנחה זו של הקבלה מבוססת על התבוננות עקיבה ורגישה במציאות הארצית; התבוננות המגלה שכל דבר הוא מורכב ויש בו צדדים רבים וכל דבר טוב כולל בתוכו גם צד רע. לכל תרופה המצילה חיים יש גם

11 הרשקוביץ, חזון הגאולה של הרב, עמ' 53–54. ברם ר' טייכטל התייחס למכתב הזה בספרו **אם הבנים שמחה**, עמ' שב, וציין כי אכן שלל בו את העלייה לארץ: "במכתב שנדפס ממני בספר תיקון עולם שהוציא הרב הקדוש ממונקאטש ז"ל, ששם גיליתי דעתי נגד העלייה, ועתה אני אומר היפך דברי משם... טעות הייתה בדי".

12 תיקוני זוהר, קכב ע"ב.

תופעות לוואי ובמחשב יש גם וירוס וכך מתגלגלת לה המציאות – טוב ורע כרוכים זה בזה.¹³

לנוכח הדברים האלה נוכל להבין את משמעות מכתבו של ר' טייכטל לעומקה. לקליפות יש משיכה דווקא אל מקום הקדושה משום שהרע מתקיים מתוך שהוא דבוק בטוב. אין לטומאה קיום עצמי אלא מתוך שהיא סובבת את הקדושה כפי שקליפה סובבת את הפרי. ולכן "הקליפות", כוחות הטומאה המכונות גם "עשיו" ו"עמלק", סובבות סביב ארץ-ישראל הקדושה "כי סביב הר ציון הוא עשיו ועמלק" ולא סביב ארץ אחרת. ארץ-ישראל בחורבנה נחשבת כמת – בית המקדש חרב ואין רוב יהודי בארצו. ב"מותה" של הארץ – הטומאה שסבבה אותה נדבקה אליה והשתלטה עליה,¹⁴ וממילא "מכלה הרוצים לשבת בה", ואין לנו מה לעשות כי אם לחכות שאלוהים יסלק את הטומאה ויערה רוח טהרה על הארץ.

מכתבו של ר' טייכטל נוקט עמדה ברורה השוללת כל ניסיון להתיישב בארץ. מדובר בדמוניזציה של הארץ שאין לה כמעט אח ורע, גם לא בספר **תקון עולם**. הטומאה השתלטה על הקדושה שמתה ומעתה יש להמתין עד בא העת שבה יערו מן השמים רוח טהרה על ארץ-ישראל, רוח טהרה שתשנה את מאזן הטומאה ששורר שם. מסקנתו של ר' טייכטל "ובאמת כל מעשה ופעולה אנושית לא יועיל", היא פועל יוצא של התאולוגיה שפיתח והציג בראש דבריו. הנגזרת המעשית והפוליטית של התאולוגיה הזאת היא שלילת המאמץ האנושי וקידוש הפסיביות. ארץ-ישראל היא כרגע מתה ויש להמתין לנס תחיית המתים של הארץ ועד אז אין לעשות מאומה. אדרבה, כל פעולה אנושית בבניין ארץ-ישראל פוגעת אנושות בבונים. אם מקדימים פעולה ומעשה אנושי נפגעים מן הטומאה הקיימת בארץ, טומאה שחודרת לפרות, מריקה מאוכליהם את הקדושה שבהם ונעשית כקוצים בגופם – "דר דר" לישראל.

ולא זו בלבד אלא שאפשר להוכיח שר' טייכטל השמיע גם ביקורת בעל פה נגד הציונות ונגד החלוצים. יש לכך כמה ראיות הן מתוך כתביו והן מתוך עדויות חיצוניות. ר' טייכטל מעיד על עצמו בעצב ובחרטה שהייתה לו ביקורת נוקבת נגד הציונות וחלוציה הן בכתב והן בעל פה: "ודע, דכל מה שכתבתי על בוני הארץ וכיניתי אותם בשם רשעים".¹⁵ עד עתה לא נמצא מסמך בכתב שבו ר' טייכטל מכנה את החלוצים בשם רשעים ולכן הדעת נותנת שכוונתו לדברים שאמר בעל פה. ראיה ברורה יותר לקיומה של ביקורת בעל פה אפשר

13 על תפיסת הסטרא אחרא ראו גרשם שלום, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, מוסד ביאליק, ירושלים תשל"ו, עמ' 187-212. על המאבק בין השכינה לסטרא אחרא ועל הפרי והקליפה ראו ישעיה תשבי, משנת הזוהר, חלק א, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ט, עמ' רכ-רכו, רל-רלא, ש-שא, שה-שו, רצ.

14 זוהר, חלק ב, רמ ע"א.

15 אם הבנים שמחה, עמ' קכז. את צערו וחרטתו הוא מביע בהמשך שם: "זוה יהיה למוסר השכל לכמה וכמה שבנקל עושים את האדם הישראלי לרשע וקוראים לו רשע. וחס וחלילה לעשות כן, כי כולם זרע אהובים למקום ב"ה". כל ההדגשות כאן ולאורך המאמר הזה הן שלי (ד"ר) אלא אם יצוין אחרת.

לדלות מן ההסכמה שקיבל ר' טייכטל לספרו **טוב יגאל** שיצא ב־1926. בהסכמה שכתב ר' יאושע בוקסבוים מגאלאנטא¹⁶ מופיעה עדות על ר' טייכטל שנהג לבקר בדבריו את הציונות "בנועם שיח ויכוח זך וצח", וביתר דיוק את הציונות הדתית דווקא. מדובר בביקורת על חרדים שמתחברים לחוטאים "אישים פועלי אוון" ומשלבים בהגותם הדתית את הרעיון הלאומי:

והדרת גאונו נרו יאיר בנועם שיח ויכוח זך וצח הוכיח טעות רבים מבני דורינו, החושבים ומכנים עצמם בשם חרדים, ומתחברים ומתוועדים את אישים פועלי אוון אשר השליכו דברי רז"ל אחרי גוים, ובונים במה לעצמם וילכו אחרי הבל ויהבלו ויזבחו ויקטרו לפסל "לאומי" להקרא בשם יהודים לאומיים, ובאמת הוכיח סופם על תחילתם כי כל ישעם וחפצם ומגמתם לפרוק מעליהם עול דברי רז"ל ועול התורה ועול האמונה.¹⁷

ר' טייכטל אינו מתייחס כלל לרעיון הלאומי ולדוגלים בו בגוף הספר **טוב יגאל** ולכן ההסכמה הזאת אינה מתייחסת לנאמר בספר אלא מעידה על פועלו של ר' טייכטל ש"הוכיח טעות רבים מבני דורינו". על סמך הדברים האלה אפשר להניח שר' טייכטל דרש ברבים או לפני תלמידי ישיבתו בכמה הזדמנויות בנושאי השעה והתייחס ישירות בביקורתיות ובתקיפות לתומכים בתנועה הציונית – קרי "יהודים לאומיים", ולחרדים שבהם – קרי חברי המזרחי. הוכחה נוספת ומובהקת שר' טייכטל דרש ברבים נגד בניין הארץ ונגד אקטיביות והטיף להמתנה פסיבית עד בוא המשיח אשר יישא את העם לארצו באופן נסי הוא סיפורו בספרו **אם הבנים שמחה** על "רב גדול אחד אשר דרש ברבים כן". שימת לב לנאמר וקריאה בין השורות מובילה לתובנה כי אותו רב אנונימי אינו אלא מחבר הספר בכבודו ובעצמו:

ואל תבהל ברוחך לדון ולפסוק שאין לנו לעשות דבר בענין הגאולה רק נהיה בשב ואל תעשה ולהמתין עד שיבא משיח והוא ישא אותנו על כנפי נשרים לארצינו ולנחלתינו, כאשר רבים מבני עמנו ואפילו רבנים וגדולי תורה חושבים ומתארים לעצמם כן ענין גאולתינו, וכאשר רב גדול אחד דרש ברבים כן – שאין לעשות דבר בזה אפילו בנין וישוב הארץ, אלא להמתין עד ביאת המשיח שיפרח לנו ע"י עב וישא אותנו בעבים לארץ ישראל. וגרם לו זאת יען שלא ירד לעומקה של הלכה זו שהיא אחת מן ההלכות העמוקות והעמומות... ומי שלא העמיק בה אין לו שום השגה בזה.¹⁸

מיהו אותו רב שטעה בהוראתו ההלכתית "וגרם לו זאת יען שלא ירד לעומקה

16 ר' יהושע בוקסבוים (1877–1944), ראש ישיבת גלאנטה בסלובקיה.

17 ר' ישכר שלמה טייכטהאל, **טוב יגאל**, ברדיוב תרפ"ו, עמ' 4.

18 **אם הבנים שמחה**, עמ' קעג.

של הלכה זו?" אין זה כי אם המחבר שכתב על עצמו בזו הלשון: "כבר כתבתי בפתחת ספרי זה שמעולם לא ירדתי לעומק הדין של הלכה זו. ועתה אחרי שלנתי בעומק הלכה זו, ראיתי באמת שטעות היתה בידי".¹⁹

ואולם המלחמה פרצה והצרות החלו. הישיבה שבראשה עמד בפישטיאן נסגרה ב-1942, התלמידים נלקחו ור' טייכטל ברח להונגריה. הזעזוע שפקד את סלובקיה והידיעות שהגיעו על חורבן קהילות פולין, ידיעות שר' טייכטל היה מודע להן למרבה הפלא, לא נתנו לו מנוח. במכתב מיום ה באייר תש"ב (22 באפריל 1942), הנמצא בארכיון הסמינר לרבנים באמריקה,²⁰ מתאר ר' טייכטל את שוד וביזת יהודי פישטיאן וסלובקיה ואת גירושם לפולין. במסמך הזה המתפרסם כאן לראשונה מתאר הרב היכן ואצל מי הניח את אוצר הספרים שלו ואת כתביו ההלכתיים שעודם בכתב יד ועדיין לא נדפסו:

לזכרון עולם ארשום בעט בדיל ועופרת כי בשנת אל תש"ב פני משיחך בעת ששפך ה' חמתו על חמת בת ציון ונגזרה הגזרה קשה של כלה יגרש כי נגרשו היהודים יושבי הקהלות פה מדינת סלאוואקיא וגם קהלתינו פישטיאן בכללם ישקיף ה' מן השמים על הרעה ועל החמס שעושים לנו את ממונינו לקחו ואותנו כלה כלה יגרש בנערנו בזקנינו וגם ילדים רכים באכזריות גדולה עד שהפה ילאה לספר ובאופן קשה אל ארץ פולין שהוא חרוב ונחרב ה' ירחם עלינו במהרה ויאמר לצרותינו די. וצר לי על אוצר הספרים שלי מכל מיני ספרים יקרים, שו"ת [שאלות ותשובות] אשר הנחתים על עליית של בית המדרש הגדול וביותר לבי עלי דוי על כל כתבי קודש שלי בעשרה ספרים כתב יד שו"ת [שאלות ותשובות] ודרשות. והזמין לי ה' ערל נאמן ובטוח שהטמנתי אצלו כל כתבי ידי עם כתב יד של עוד גדולים כמו כת"י [כתב יד] זקני מו"ח [מורי וחמי] הגה"ק [הגאון הקדוש] ר' מנחם כ"ץ מצעהלים [Deutschkreutz]. יעזור לי השם שישיב אותנו על מי מנוחה ושלוש ויזכנו לשוב לארצינו הקדושה ואז אשוב לפה ליקח הכתבי ידי מהערל הנ"ל.

ושם הערל אשר כתבי ידי מונחים אצלו הוא מיהאל לעהוטא רחוב שזילינסקא מספר תצ"ח [498] והשם יזכני לחתוז [לחזות] בישועת ישראל במהרה ובשוב ה' שיבת ציון בב"א [במהרה בימנו אמן]. יום ד' לסדר אחרי קדושים כ' למב"י [למספר בני ישראל]²¹ תש"ב לפ"ק [לפרט קטן] פישטיאן יב"א [יבנה במהרה אמן] ה"ק ישכר שלמה טייכטהאל ראבדפק"ק [ראש אב בית דין פה קהילת קודש] בעהמ"ס

19 שם, עמ' שב. בעמ' קעג מפנה המחבר להקדמה השנייה בספרו ולמקורות בש"ס ובמדרש תנא דבי אליהו. ואכן בראשית ההקדמה השנייה (עמ' לא-לג) מודיע המחבר, בהסתמך על המקורות הללו, שהוא עצמו לא ירד לעומקה של סוגיית בניין הארץ והגאולה. וראו את התנצלותו והודאתו בטעותו, שם עמ' כא.

Jewish Theological Seminary of America (JTS), Ms. 10633 (p. 5) 20

היינו ספירת העומר. 21

[בעל המחבר ספר] שו"ת [שאלות ותשובות] משנה שכיר כמה חלקים (ראו נספח 1).

מן המכתב הזה עולה כי ר' טייכטל היה מודע עוד בראשית 1942 למתרחש בפולין יותר ממה ששוער עד כה במחקר,²² וכבר בשלב המוקדם הזה חלה תפנית בתודעתו כששם את כל מבטחו ומבוקשו בשיבה לארץ-ישראל "ויזכנו לשוב לארצינו הקדושה". ואכן בספרו **אם הבנים שמחה** הוא מעיד על התפנית הזאת שהתרחשה בעקבות האסונות שפקדו את יהודי סלובקיה ובאה לידי ביטוי בלימוד מחודש ומעמיק בסוגית שאלת העם היהודי שהייתה זניחה בעיניו לפני השואה ולא מצא פנאי לעסוק בה "ולא התעניינתי בזה כלל כי טרוד הייתי בגרסא בלימוד תלמידים ולחבר חיבורים".²³

וכעת, שהגענו לנו ימים שאין בהם חפץ, נטרד מוחי מצרת הדור מלהעמיק בהלכות קבועות כדרכי מעודי, כי צריכא שמעתא צילותא, ועוד זאת כי ע"י סערת הגלות שתקפה עלינו נתבטלה הישיבה מבית מדרשי, כי ביום מר שפרצו הפרעות בעם, וחמסו ורמסו כל קודש, נתגרשו התלמידים בני הישיבה מחדר הורותם ונשארתי לבדי מתבודד במחשבתי על חורבן ישראל וחרבן הקהילות שנעשה בימינו, על מה עשה ה' ככה, ומה חרי האף הגדול הזה, ונתתי לב לתור ולחקור בקורות חיי ימי עמנו, אשר נתן בבור שאון הגליות וההשמדות בארצות העמים זה כאלפיים שנה.²⁴

פרשנות התפנית

בשנת תשמ"ג ראו לנכון מכון "פרי הארץ" להוציא מחדש את הספר **אם הבנים שמחה** לאחר שאזל מן השוק. המכון הזה נוסד בידי תלמידי הרב צבי יהודה קוק, מראשי ישיבת מרכז הרב, בנו של הרב אברהם יצחק קוק ומראשי רבני הציונות הדתית. המוציאים לאור כתבו מבוא לספר שהוא תמצית רעיונית של הספר ומסקנותיו. ברם המבוא הזה עורר את זעמו של ר' חיים מנחם טייכטל, בנו של ר' ישכר שלמה טייכטל, שלא שש על הקישור של הספר הזה אל אסכולת תלמידי ישיבת מרכז הרב, וכך כתב: "ביטויי החיבה של הגאון הקדוש לבניין הארץ וכמיהתו הבלתי פוסקת להגדיל את הישוב על ידי עליה חרדית המונית... הוצגו לא פעם בראי עקום, ונתפרשו על ידי חוגים שונים שלא כהלכה בכוונה תחילה".²⁵ טענתו המרכזית של הבן היא כי אין לראות בהגותו של אביו הגות ציונית דתית כי אם הגות שמייצגת את הזרם האגודאי שתמך בייסוד יישוב חרדי בארץ-ישראל, בראשותו של הרבי מגור, ר' אברהם

22 ראו לבנון, "דרשות של רבנים שנדרשו בתקופת השואה", עמ' 45-46; הרשקוביץ, "אם הבנים שמחה: מחיבור קאנוני ליצירה דיאלקטית", עמ' 125 הערה 48.

23 **אם הבנים שמחה**, עמ' כא.

24 שם, עמ' ל.

25 שם, עמ' 19.

מרדכי אלתר, שצוטט בספרו של אביו: "כעת, לאור הופעת הספר על ידי הוצאת מכון פרי הארץ מוצא אני להזים ולהפריך את דעותיהם למיניהם שייחסו למחבר על ידי הוצאת דברים מהקשרם, למען דעת כי מגמת הספר היא להרבות כבוד שמים ולעשות למען ישוב ארץ ישראל על ידי עליית המוני שומרי תורה ומצוות וכדבריו בשם האדמו"ר מגור".²⁶

משמעותה של התפנית הזאת שנויה במחלוקת לא רק בין הוצאת פרי הארץ לר' חיים מנחם טייכטל אלא כאמור גם בקרב החוקרים. דור ראשון של חוקרים, כגון רבקה ש"ץ-אופנהיימר, פסח שינדלר ואליעזר שביד, פירשו את התפנית הזאת כתפנית אידאולוגית שבה ר' טייכטל מכה על חטא התנגדותו לציונות ולא זו בלבד אלא גם מפתח מערכת רעיונית והגות ציונית-דתית.²⁷ דור שני של חוקרים לעומת זאת קרא תיגר על הראשונים. עליזה לבנון טענה כי תמיכה בעלייה לארץ-ישראל אינה בהכרח הזדהות עם התנועה הציונית, כל שכן עם הציונות הדתית, והיא מוצאת בתפיסותיו של ר' טייכטל משנה הדומה למשנתם של "היישובניקים" כלשונה, קרי המחנה החרדי של "היישוב הישן" בארץ-ישראל כדוגמת הרב זוננפלד.²⁸ אסתר פרבשטין טוענת, בדומה לבנו של ר' טייכטל, כי משנתו של ר' טייכטל מייצגת במידת-מה את זרם אגודת ישראל ואת משנתו של ר' אברהם מרדכי אלתר, הרבי מגור: "מבחינות מסוימות הגותו מבטאת את התפיסה שהלכה והתרחבה גם ביחסה של אגודת ישראל לארץ ישראל. גישה זו מצאה ביטוי במכתבי הרבי מגור וביחסו לארץ ישראל".²⁹ יהודה פרידלנדר טען כי ר' טייכטל המעיט לעסוק בהיבטים רעיוניים של הציונות ושל הציונות הדתית וכי "לגבי האידיאולוגיה של הציונות והציונות הדתית הוא נמנע מלנקוט עמדה",³⁰ ושלל את זיהויו של ר' טייכטל עם הציונות.³¹ פרידלנדר אימץ גם את התרעומת של ר' חיים מנחם טייכטל וקבע כי תלמידי הרב קוק ניכסו את ר' ישכר שלמה טייכטל לעצמם, עובדה נכונה כשלעצמה, אבל הרשה לעצמו לגלוש ולציין סיבות ספק פסיכולוגיות ספק ספקולטיביות שאינן שייכות למחקר היסטורי ענייני:

לאחר השואה רבים בקשו לראות בו מורה רוחני הממשיך את דרכו של

26 שם, עמ' 19-21.

27 ש"ץ-אופנהיימר, "וידוי על סף המשרפות ו'אחרית דבר', רב חרדי מכה על חטא"; שינדלר, "תיקון' כתגובה לחורבן: 'אם הבנים שמחה' מאת הרב ישכר שלמה טייכטל, בדפושט, 1943"; שביד, **בין חורבן לישועה**, עמ' 89-104.

28 לבנון, "דרשות של רבנים שנדרשו בתקופת השואה", עמ' 47. לבנון מבחינה בין ר' טייכטל לציונות הדתית וטוענת כי ר' טייכטל לא קיבל את החילונים לכתחילה, ברם גם הוגי הציונות הדתית לא קיבלו את החילוניות ואת הציונים החילונים לכתחילה, ראו דב שוורץ, **אמונה על פרשת דרכים: בין רעיון למעשה בציונות הדתית**, עם עובד, תל אביב תשנ"ו, עמ' 197-198, 215-228.

29 פרבשטין, **בסתר המדרגה**, עמ' 578 הערה 46.

30 פרידלנדר, **הגות ומעש**, עמ' 174.

31 יהודה פרידלנדר, "הרב ישכר שלמה טייכטל: ממתנגד לציונות לתומך בציונות", עבודה לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, תשנ"ט, עמ' 24-25, 110-114.

הראי"ה קוק. הרב התאים לכמיהתם ולדרישותיהם. נוח היה לראות ברב בעל השקפת עולם שראתה בארץ ישראל את עיקר הציונות. ומכאן קצרה הייתה הדרך לאפיין את הרב כרב ציוני דתי... מיתוסים נוצרים כאשר נושא המיתוס מותאם לייעודו הנוסף... הצורך ב"רב" שהעמיד את ארץ ישראל בראש עדיפויותיו הדתיות והמעשיות מתאימים לעשותו למיתוס.³²

יצחק הרשקוביץ נקט גישה שונה הן מן המזהים את משנתו של ר' טייכטל כמשנה ציונית והן מן המסתייגים מן הזיהוי הזה. הרשקוביץ ניתח את מלאכת עריכת הספר **אם הבנים שמחה** והצביע על שכבותיו ההיסטוריות השונות וטען כי חיבורו של ר' טייכטל אינו מהווה מקשה אחת וממילא אינו חד-משמעי והוא מאפיין את הספר כחיבור דיאלקטי המשוחח עם הקורא:

בעוד שביחס לחשיבות הארץ וערכה נותר רי"ט [ר' ישכר טייכטל] עקבי לאורך הספר, הרי שבסוגיות הליבה האחרות של הספר, כדוגמת הכלים להבאת הגאולה, מעמדה התיאולוגי של גאולת ישראל בעת החדשה ומפעל ההתיישבות בארץ, וכן היחס לעוזבי התורה בגלות ובארץ – אפשר למצוא במהלך הספר מגוון רחב של התייחסויות סותרות... לכן דומני שלא יהיה מופרך לראות ב"אם הבנים שמחה" חיבור דיאלקטי מתוחכם, המשוחח עם קוראיו יותר משהוא בא להטיף להם את דרך האמת.³³

לנוכח הגישות השונות במחקר להגותו של ר' טייכטל אני מבקש לבחון מחדש את הגותו על-פי כתביו ועל-פי מסמכים חדשים ולהראות כי לא זו בלבד שר' טייכטל תמך ברעיונות של הציונות הדתית אלא שאפשר למצוא בדבריו מקבילות רבות למשנתו הציונית-גאולתית של הרב אברהם יצחק הכהן קוק.³⁴

פרמטרים מרכזיים המבחינים בין "הציונות הדתית" ובין "היהדות החרדית"

הבעיה העיקרית במחקר בנוגע למשנתו של ר' טייכטל היא השימוש במילים "ציונות" ו"לאומיות". חוקרים שונים משתמשים במושגים האלה באופן שונה

32 פרידלנדר, "יחסו של הרב יששכר שלמה טייכטהאל לציונות ולשואה", עמ' 85-86.
33 הרשקוביץ, "אם הבנים שמחה": מחיבור קאנוני ליצירה דיאלקטית", עמ' 127; הנ"ל, חזון הגאולה של הרב, עמ' 263. במאמר הזה לא אצמד בדרכו המחקרית של הרשקוביץ על-אף חשיבותה ואנסה להצביע על הגות שיטתית.

34 קרבה רעיונית בין הרבנים קוק וטייכטל הוזכרה כמה פעמים (ראו ש"ץ-אופנהיימר, "יודוי על סף המשרפות", עמ' 50, 62; שינדלר, "תיקון כתגובה לחורבן", הערה 6; שביד, **בין חורבן לישועה**, עמ' 98; הנ"ל, "שמחת אם הבנים", עמ' 382-383). עם זאת הקרבה הזאת מעולם לא הוכחה והיא הוזכרה רק באופן כללי, בלי הפניות מדויקות ובלי ציטוטים והקבלות המצביעים עליה.

ונראה כי הבדלי סמנטיקה יצרו כאן מחלוקות שווא. לפי ר' חיים מנחם טייכטל, בנו של ר' ישכר שלמה טייכטל, התנועה הציונית "מסמלת פריקת עול ממצוות ומכל הערכים המקודשים לעם ישראל"³⁵ ועומדת בסתירה לראת שמים ושלמות יהודית. לפיכך ברי לו כי אביו מעולם לא התייחס בספרו לתנועה הציונית.³⁶ על-פי פרידלנדר היה ר' טייכטל פרגמטיסט שחיפש מקום מקלט ליהודים ולכן צידד בפעולה הציונית, אבל לא נקט עמדה בנוגע לרעיון הציוני "שאין לו דבר עם אמונה דתית".³⁷ אכן המילה "ציונות" היא מילה טעונה ונראה שחוקרים שייחסו לה משמעות אנטי-דתית ונרתעו ממנה נמנעו מלזהות את ר' טייכטל כציוני. לעומתם נטו חוקרים שלא נרתעו מן המושג "ציונות" ולא ראו בו מושג הנושא בתוכו מטען אנטי-דתי מעצם הגדרתו לייחסו לר' טייכטל.

כדי להימנע ממחלוקות סמנטיות ומהבחנות מטושטשות אשתמש בפרמטרים ברורים, כפי שנקבעו במחקר, המבחינים בין הציונות הדתית לאגודת ישראל. אין כאן כוונה לשייך את ר' טייכטל ל"אגודה" או ל"מזרחי" או לזרם אחר לשם שיוכו הפוליטי ושיבוצו במשבצת שטחית כלשהי. ואולם דומני שמתודת בדיקת משנתו של ר' טייכטל על-פי הפרמטרים הללו תביא להבהרת משנתו ולהבנת יחסו לתנועה הציונית.

הגאולה

התפיסה החרדית הרווחת לפני השואה, גם בין התומכים ביישוב ארץ-ישראל, הייתה כי הגאולה המיוחלת העתידית תהיה בידי שמים ותהיה זאת גאולה רוחנית-פלאית. כל ניסיון אנושי הוא חלקי בלבד ואינו עולה בקנה אחד עם הגאולה הזאת.³⁸ כנגד התפיסות הרווחות האלו קמו הרב צבי הירש קלישר והרב יהודה אלקלעי שזכו לתואר "מבשרי הציונות". הם טענו כי הגאולה תבוא בדרך הטבע, בדרך אקטיבית אנושית, ואת הגאולה הפסיבית הגדירו חד-משמעית ככפירה.³⁹

35 אם הבנים שמחה, עמ' 20 הערה 11.

36 שם, עמ' 20-21. ואולם ראו התייחסויות מפורשות של ר' טייכטל לתנועה הציונית החילונית שם, עמ' קלה, קנח, קסג. וראו שם, עמ' קכו, את דבריו של ר' טייכטל המנמק באופן מקורי מדוע מוכרח הדבר שהתנועה הציונית תהיה בראשיתה חילונית דווקא.

37 פרידלנדר, הגות ומעש, עמ' 174.

38 אביעזר רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עם עובד, תל אביב תשנ"ח, עמ' 12, 32-35. על יחסה של אגודת ישראל לסוגיית הגאולה לאחר השואה ראו גרשון גרינברג, "היסטוריה וגאולה: ביטויים למשיחיות יהודית אורתודוקסית בתום מלחמת העולם השנייה", בתוך דן מכמן (עורך), השואה בהיסטוריה היהודית: היסטוריוגרפיה, תודעה ופרשנות, יד ושם, ירושלים תשס"ה, עמ' 577-578; Gershon Greenberg, "From Hurban to Redemption: Orthodox Jewish Thought in the Munich Area, 1945-1948," *Simon Wiesenthal Center Annual*, 6 (1989), pp. 81-112; Idem, "Ultra-Orthodox Jewish Thought about the Holocaust since World War II," pp. 132-160.

39 רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 45-46. וראו אם הבנים שמחה, עמ' קעד-קעה.

גם האדמו"ר מגור, ר' אברהם מרדכי אלתר, שעמד בראש אגודת ישראל והיה ממבקריה של הציונות, ראה סימן ברכה בעלייה לארץ-ישראל וקריאתו לעידוד עלייה המונית חרדית הובאה וצוטטה בידי ר' טייכטל.⁴⁰ עם זאת ברור שאין לתפיסתו של הרבי מגור דבר עם הגאולה. עלייתם של המונים חרדים לא נועדה לקרב את הקץ אלא למלא חובה בסיסית של יישוב הארץ, ובוודאי שאין לכך שום קשר עם התנועה הציונית שעליה כבר אמר אביו ר' יהודה אריה לייב מגור, בעל שפת אמת: "הציונות היא מינות ואפיקורסיות רחמנא ליצלן וכל הדבק בה דבק בעבודה זרה".⁴¹ המכנה המשותף בין כל זרמי היהדות החרדית הוא התפיסה כי הגאולה היא נסית ואין ביכולתו של בן אנוש לקרבה.⁴² לא כן רבי ישכר שלמה טייכטל שראה בעלייה הזאת ובבניית הארץ הרבה מעבר לכך; לא רק קיום מצוות יישוב ארץ-ישראל, לא רק השפעה דתית ופוליטית, כי אם פעולה אקטיבית להאצת תהליך הגאולה: "על כן חובה עלינו לבנות את ארצינו, כדי לקרב בזה את גאולתינו... שבבניין הארץ תלויה גאולתינו".⁴³ הצורך בהצטרפות החרדים למפעל יישוב הארץ, אליבא דהרב טייכטל, אינו רק לשם מימוש מצוות יישוב ארץ אלא "היו מצטרפין אליהם כל כלל ישראל הייתה מזה גאולה נצחית".⁴⁴

ראיית מפעל יישוב הארץ כתהליך גאולתי מבחינה באופן ברור בין תפיסותיו של ר' טייכטל ובין תפיסותיהם של רבני אגודת ישראל ואף מרוב רבני המזרחי שלא זיהו בהכרח את תהליך התחייה כתהליך גאולתי.⁴⁵ התפיסה הגאולתית הנחרצת הזאת של ר' טייכטל: "מי שיש לו מוח בקדקודו מוכרח להודות, שעתה היא העת והתקופה שעליה נבאו נביאינו שהגיע עת פקידתינו"⁴⁶ – נבעה מתוך תפיסת הגאולה כתהליך טבעי, כדעת מבשרי הציונות וכדעת הרב קוק,⁴⁷ ומתוך קריאה לפעולה אקטיבית ואמונה באקטיביזם אנושי:

40 **אם הבנים שמחה**, עמ' ר. המקור מופיע באוסף **מכתבים ודברים: מכ"ק מרן אדמו"ר שליט"א מגור**, ורשה תרצ"ז, עמ' סג.

41 ראו רביצקי, **הקץ המגולה ומדינת היהודים**, עמ' 241–242. על היחס המשתנה של אגודת ישראל לתנועה הציונית מיום היווסדה ועד הקמת מדינת ישראל ראו יוסף פונד, **פירוד או השתתפות: אגודת ישראל מול הציונות ומדינת ישראל**, מאגנס, ירושלים תשנ"ט, עמ' 164–193.

42 יוצא דופן באגודת ישראל היה הרב ד"ר יצחק ברויאר שהעניק משמעות משיחית מסוימת למפעל ההתיישבות הציוני. אבל ברויאר היה ייחודי באגודת ישראל ורוב הוגי התנועה דחו כל משמעות רוחנית למפעל הציוני, ראו פונד, **פירוד או השתתפות**, עמ' 30–60.

43 **אם הבנים שמחה**, עמ' רב. וראו עוד שם באריכות, עמ' מ, קיט–קכ. על אקטיביזם כאמצעי לגאולה, לפני השואה ואחריה, ועל גאולה ללא אקטיביזם, ראו גרינברג, "היסטוריה וגאולה: ביטויים למשיחיות יהודית אורתודוקסית בתום מלחמת העולם השנייה", עמ' 537–578; Greenberg, "Ultra-Orthodox Jewish Thought about the Holocaust since World War II," pp. 151–156.

44 **אם הבנים שמחה**, עמ' רנה.

45 על רבני המזרחי ראו דב שוורץ, **ארץ הממשות והדמיון**, עם עובד, תל אביב תשנ"ז, פרק שני.

46 **אם הבנים שמחה**, עמ' קעב.

47 ר' טייכטל מסתמך בעניין הזה על כתביו של מבשר הציונות, ר' יהודה אלקלעי, שם עמ' קסח–קעה. הרב טייכטל בדומה לרב קוק מבסס את תורת הגאולה שלו על אירועים היסטוריים:

”והוא כלל גדול לכל העניינים, דתחילה נעשה אנו שלנו, ואז יעשה הקב”ה את שלו”.⁴⁸

כוונה סובייקטיבית – תוצאה אובייקטיבית

לאחר המפגש הראשון ביניהם כתב האדמו”ר מגור, רבי אברהם מרדכי אלתר, ביקורת על הסנגוריה שלימד הרב קוק על הציוני “החופשי” (כפי שנקראו באותם ימים החילונים):

אולם אהבתו לציון עוברת כל גבול, ואומר על טמא – טהור, ומראה לו פנים [של זכות]... ומזה באו הדברים הזרים שבחיבוריו. והרבה התווכחתי עמו, כי אם כוונתו רצוי, אבל מעשיו [אינם רצויים] וכו’, שנותן יד לפושעים כל עוד שעומדים במרדם ומחללים כל קודש... גם שיטתו בענין העלאת הניצוצות הוא דרך מסוכן. כל עוד שאינם שבים מפשע אז הניצוצות אין בהם ממש, ומביא בזה סכנה לנפשות טהורות ונקיות שיתחברו עי”ז [על ידי זה] לפושעים בכח יפיפותו של יפת.⁴⁹

המציאות שנגלתה לשניהם בצורה שווה פורשה באופן שונה מתוך הבחנה דקה – האדמו”ר מגור שפט את הציונים החופשיים על-פי כוונותיהם הסובייקטיביות, ואילו הרב קוק שפט אותם והעריכם על-פי התוצאה האובייקטיבית. הרב קוק ביקש להבדיל בין כוונתו הסובייקטיבית האישית של היחיד הפועל בהיסטוריה ובין התוצאה האובייקטיבית של מפעלו. לפי הרב קוק גם לתוצאה יש פשר דתי, לא על-פי הכוונה והמעשה הקונקרטי כי אם על-פי תרומתם לתהליך ההיסטורי של הגאולה. האדמו”ר מגור לעומתו שפט את החלוצים על-פי כוונותיהם, על-פי ערכיהם שלהם ועל-פי פריצת הגדר המוצהרת שלהם.⁵⁰ בעניין הזה אפשר למצוא בלי ספק קווי דמיון ברורים בין תפיסתו של הרב טייכטל לתפיסתו של הרב קוק. הרב טייכטל הפריד בין הכוונה הסובייקטיבית לתוצאה האובייקטיבית והעלה על נס את התוצאה:

נראה לי, דהאיש הפשוט הזה שבונה את הארץ בלי שום כוונה לשמים רק לטובתו, עושה בזה תיקון יותר גדול בעולמות עליונים ממה שעושה איזה צדיק, יהיה אפילו גדול שבצדיקים, עם תיקון חצות שלו, בכיות וקינות על השכינה והגלות, שבודאי עושה בזה תיקון גדול, אבל עם כל

⁴⁸ יישוב הארץ, הפרחת השממות, קיבוץ גלויות וכו’. השיטה הזאת שאינה מזהה את הגאולה על-פי חישובי קצים אלא על-פי אירועים היסטוריים היא ייחודית לרבני הציונות הדתית ובעיקר לרב קוק, ראו שביד, “שמחת אם הבנים”, עמ’ 382 ובהערה שם.

⁴⁹ שם, עמ’ קז, וראו עוד עמ’ עט, קעה-קעו. עוד יש לציין כי קריאתו של ר’ טייכטל לקיום מצוות יישוב ארץ-ישראל לא הייתה באותו האופן שקראו לה רבני אגודת ישראל כגון הרבי מגור. אצל ר’ טייכטל מימוש המצווה הזאת אינו רק בעלייה של בודדים אלא בעליית כל העם כעם ובכינון ישות יהודית בארץ-ישראל. ראו **אם הבנים שמחה**, עמ’ כ, כז, רסט.

⁴⁹ רבי אברהם מרדכי אלתר, **אוסף מכתבים ומאמרים**, עמ’ סו-סח.

⁵⁰ ראו רביצקי, **הקץ המגולה ומדינת היהודים**, עמ’ 155.

התיקון שעושה לא הגיע לתיקון שגורם איש הפשוט **במעשה ידיו במה שנבנה בפועל, אף בלי שום כוונה לשם שמים...** ועל פי זה ברור מה שאמרתי דמעשי בוני הארץ דזמנינו, אפילו ח"ו יהיו בעבירה ובבחינת אינם עושים רצונו של מקום בשאר מצוות התורה – מכל מקום מעשה הבניין שלהם רצוי לפני המקום... באהבה ובחיבה יתירה.⁵¹

בדברים האלה יש הדגשה רעיונית על התוצאה האובייקטיבית ומשתמע מהם שיש לדון את החלוצים על פי תוצאת מעשיהם. אין כוונתו של ר' טייכטל לומר שאין צריך לבקר את החלוצים על חילול המצוות,⁵² אבל יש כאן הערכה לחלוצים על-פי תוצאות מעשיהם. ולא זו בלבד אלא שעל-פי ר' טייכטל התוצאה האובייקטיבית של מפעל חייהם של החלוצים החופשיים היא חלק מתהליך של בניין הגאולה והם משמשים בתהליך הזה מבשרי גאולה ושלוחי הקב"ה (!), אף שאינם מתימרים להיות כן ואף שהיו מתנגדים לכך בוודאי.

אם כן הוא, שהבניין שנעשה בימנו בארץ הקדושה הוא סימן ואות על הקץ שקרב לבוא, **ואתחלתא דגאולה**, איך יתכן שרוב בוני הארץ המה לדאבונינו מחללי שבתות ועוברי עבירה, רחמנא ליצלן?... אלא האמת היא כאשר כבר אמר איוב "החקר אלוק תמצא" (איוב יא, ז) ... "ובהדי כבשי דרחמנא למה לך" (בבלי, ברכות י ע"א)... והעיקר **כי המה שלוחי דרחמנא...** ואם תרצה אראך ביתר ביאור דבוני הארץ האלה, אשר הם בעינך כרשעי ישראל, ח"ו – **הם הם מבשרי הגאולה.**⁵³

על-פי התפיסה הזאת האדם משמש כלי באופן לא מודע במהלך היסטורי כללי המנוהל בידי ההשגחה העליונה. החלת התפיסה הזאת על המודרנה ועל החלוצים וראיית מאורעות ראשית המאה העשרים כיד ה' המביימת את המשחק בלי קשר לרצונותיהם של השחקנים עצמם היא גישה מקורית שנקטו הרבנים טייכטל וקוק בצורה דומה להפליא וההשוואה הבאה תוכיח. כתב הרב קוק:

וכבר היה בימי עזרא, שכמה גדולים וטובים לא רצו לייסד את הישוב בארץ ישראל, ונשארו בבבל, ועזרא לקח עמו את הפסולים שהיו מעשיהם כעורים, והיה העולם ראוי, להיות נהפך לתל מלח מפניהם, והיו מחללים את השבת גם בארץ ישראל, ומכל מקום גרם הדבר שעל ידי צמיחת ישועה זו נבנה הבית השני שזכינו על ידו לפרסום תורה שבעל פה... וכן יהי בעזרת ה' יתברך בימינו, ע"י מה שנחזק את הישוב

51 **אם הבנים שמחה**, עמ' נח-נט.

52 ראו ביקורת כזאת שם, עמ' נט. גם הרב קוק לא חשך את שבט ביקורתו כשראה חילול מצוות, **אגרות הראי"ה**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ב, חלק א, עמ' קפב-קפג (סוף אגרת קמד); אבינועם רוזנק, **הרב אברהם יצחק הכהן קוק**, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשס"ז, עמ' 32-34.

53 **אם הבנים שמחה**, עמ' קכא-קכב.

ההולך ואור בעזרת ה', ויתרבו אחינו העולים ליישב את ארץ הקודש, יצמח אור גאולה וישועה.⁵⁴

והרב טייכטל כתב לאמור:

על אנשים כאלו העידו חכמינו ז"ל במדרש ששמותיהם כעורים אבל מעשיהם היו נאים... הלא ידוע שעולי הגולה בימי עזרא היו מעשיהם רעים וחטאים מאוד... שהיו נושאים נשים נכריות... וכן בחילול שבתות לא היו נזהרים... שהיו מעשיהם דומים למעשה סדום שנהפכה לתל מלח... ואיך אפשר לומר על הדור של עלייה... שמעשיהם נאים? ועל כורחך, מוכרח אתה לומר, דזו הייתה נאותם, במעשה העלייה גופא ובמעשה הבניין שבנו את הארץ ואחר כך את בית המקדש... שהייתה שנאה כבושה לבני ארץ ישראל... משום שרוב העולים לא היו אינשי דבני מעלי אלא אנשים גרועים וחוטאים גדולים... ועל כן לא היו רוצים להשתתף עמהם. ועל כורחך דלא יפה עשו בזה משום שבכך שהם לא עלו גרמו שלא נעשתה גאולה שלמה.⁵⁵

מטרתם של העולים לארץ לא הייתה להצמיח אור גאולה, אבל יש שהקב"ה מוביל את המהלך ההיסטורי דווקא באמצעות אנשים "שמעשיהם דומים לסדום" בלי שנדע את סיבת הדבר. מתוך היחס הזה אל החלוצים נובע ההבדל בין הרבנים החרדים שתמכו ביישוב ארץ-ישראל ובין הרבנים שתמכו בציונות בנוגע להשתתפות עם הציונים החופשיים.

ההשתתפות עם הציונים החופשיים

חשוב להדגיש שהחרדים שתמכו ביישוב ארץ-ישראל התנגדו בו בזמן נמרצות לתנועה הציונית ולשיתוף הפעולה עם "עוברי עברה". החשש להשפעה חילונית היה גדול כל כך עד שהאשימו את התנועה הציונית כולה בתור תנועה שמטרתה האמתית והסמויה היא הכפירה ועקירת הדת ולא הקמת מדינת ישראל.⁵⁶ בנו של ר' טייכטל הציג את אביו כמי ששולל את התנועה הציונית "אשר כידוע מסמלת פריקת עול ממצוות ומכל הערכים המקודשים לעם ישראל... ומטבע

54 אגרות הראי"ה, חלק א, עמ' שמח. וראו על כך רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, עמ' 34-36.

55 אם הבנים שמחה, עמ' קפט-קצא. ראו גם את הדמיון בין דברי הרב קוק לדברי ר' טייכטל בנוגע לעמרי מלך ישראל: הרב קוק, חזון הגאולה, האגודה להוצאת ספרי הראי"ה קוק, ירושלים תש"א, עמ' ד; אם הבנים שמחה, עמ' נז. לא יהודים בלבד הם כלים ביד ההשגחה העליונה אלא גם מי שאינם בני ברית כשמעשיהם מיטיבים לעם ישראל ולפיתוח ארץ-ישראל. ראו על כך דברים המפליאים בדמיונם בין הרב קוק לרב טייכטל אודות כורש מלך פרס: מאמרי הראי"ה, המכון על שם הרצי"ה קוק שע"י ישיבת מרכז הרב, ירושלים תשמ"ד, עמ' 171; חזון הגאולה, עמ' קמח; אם הבנים שמחה, עמ' קלב.

56 רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עמ' 244.

הדבר ששוללים אותה בתכלית".⁵⁷ האומנם שלל ר' ישכר שלמה טייכטל את התנועה הציונית בתכלית? בכמה מקומות בספר **אם הבנים שמחה** מתייחס ר' טייכטל לתנועה הציונית. ברור שדעתו לא הייתה נוחה מאופיה החילוני של התנועה הזאת והוא אף ביקר אותה,⁵⁸ אבל הביקורת הזאת לא הביאה אותו למשוך את ידו מהשתתפות עם החלוצים הציונים:

ועתה מי מקבל האחריות בשביל אותו דם כשר שנשפך בימינו בעוה"ר [בעוונותינו הרבים], וכמדומה לי שכל אלו המנהיגים שהיו מונעים את ישראל מלילך ולהשתתף עם הבונים, לא יכלו לכפר את ידיהם ולומר "ידינו לא שפכו את הדם הזה".⁵⁹

ואחר כל זה, אין להתחכם כלל בזה, אלא אנו נעשה את שלנו לשוב ולחזור לארצנו, ולהשתתף עם כלל ישראל החוזרים להתיישב בארץ אחוזתנו יהיו מי שיהיו, וכמו שעשו בעליית הגולה בימי עזרא, וה' יתברך יעשה את שלו.⁶⁰

ר' טייכטל התבונן כאמור בחלוצים מצד הצלחותיהם האובייקטיביות ולא מצד כוונותיהם הסובייקטיביות ולכן קשה לומר כי "שלל אותם בתכלית" כדברי בנו. על הפחד והחרדה מפני השפעה שלילית של הציונים "הפושעים" משיב ר' טייכטל כי "הטענה שיש שם פושעים אינה טענה, דמה יש לך פה בחוץ לארץ?"⁶¹ יש כאן הבחנה ברורה בין הציונות ל"פשיעה". החילוניות כבר הכתה שורשים בכל מרחבי אירופה בלי קשר לציונות. אין לציונות מטרה נסתרת של עקירת הדת ולכן אין חשש משיתוף פעולה: "לא יגרם שום היזק לחרדים ע"י קיבוץ ואיחוד זה".⁶² ר' טייכטל אינו דוגל אפוא במשנתם של אדמו"רי גור והחרדים התומכים ביישוב הארץ ובו בזמן סולדים משיתוף פעולה עם הציונות החילונית.⁶³ ר' טייכטל כן מוצא ערך להשתתפות הזאת – ערך פרגמטי ואף דתי: "דאסור להיראים לסלק ידיהם ממעשה הבנין, אלא אדרבה **חוב קדוש** מוטל עליהם, לתן ידם למפעל קדוש זה מכאן ולהבא, ולאחד הכוחות כולם ולילך עם הראשונים יחד שלובי זרוע בפעולה הנשגבה הלזו".⁶⁴

57 חיים מנחם טייכטל במבוא לאם הבנים שמחה, עמ' 20 הערה 11.

58 אם הבנים שמחה, עמ' נה, נט.

59 שם, עמ' יח.

60 שם, עמ' קיג, וראו עוד עמ' קנח-קס.

61 שם, עמ' רסו.

62 שם, עמ' שכא-שכב.

63 על שינויים והתפתחויות שחלו באגודת ישראל בנוגע לשיתוף פעולה עם הציונות לאחר עליית הנאציזם, ובעיקר לאחר השואה עד השתלבותם הפוליטית בכנסת לאחר קום המדינה ראו: פונד, **פירוד או השתתפות**, עמ' 213-241; חיים שלם, **עת לעשות להצלת ישראל: אגודת ישראל בארץ ישראל לנוכח השואה 1942-1945**, מכון בן גוריון, באר שבע תשס"ט, עמ' 271-291. מלי איזנברג, **מחוויה אישית למפעל חיים: השואה כמוטיב מכונן בדרכו הפרטית והציבורית של משה פראגר - דמות מפתח חרדית ביישוב ובישראל**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בראילון, רמת גן, תש"ע, עמ' 88-117.

64 אם הבנים שמחה, עמ' קנט-קס.

ערכם הדתי של החלוצים

לא נצא ידי חובה אם נציג את הערכתו החיובית של ר' טייכטל לחלוצים רק מצד תוצאות מעשיהם. ר' טייכטל מפתח תפיסה רדיקלית שאין דומה לה בקרב כל הוגי הצינונות הדתית למעט בהגותו המאוחרת של הרב קוק. על-פי התפיסה הזאת גם כוונותיהם של החלוצים החופשיים הן קודש. התפיסה הזאת מבחינה בין רובד המודע לתת-מודע שבנפש. ברובד המודע אין לחלוק הצינוני החופשי מטרות דתיות, אבל באופן לא מודע הוא פועל מתוך דחף דתי. הכיסופים והגעגועים העזים של החלוצים לארץ-ישראל הם רגשות שמקורם בקודש עליון. הרוח האלוהית שורה בקרבם – ברצונם ושללא ברצונם; ודבריו של יוסף טרומפלדור, על-פי ר' טייכטל, יוכיחו:

וזהו מלבד שמחבבין את הארץ ואינם רוצים בארץ אחרת אלא בארץ אבותינו, ומוסרים נפשם עליה, כידוע דכמה וכמה מתו בעבור הארץ... [ו]אמרו קודם יציאת נשמתם בזה הלשון "אין דבר, טוב למות בעד ארצינו"... והכי, לא עדות ברורה הוא, דאף על גב דאיהו לא חזי, אבל נפשם – נפש ישראלית שבקרבם – חזי,⁶⁵ ומשתוקקת לשוב למקורה... היינו אפילו אינו יודע ומבין לבקש בפיו את אלקים, אבל נפשו בקרבו מרגישה הצורך לזה.⁶⁶

אנו מוצאים כאן חשבון פנימי למהלכי לבו של הפרט. לא ידוע לי על עוד הוגה מלבד הרב קוק שהתיימר לעשות חשבון כזה.⁶⁷ השתוקקות הנפש לעלייה מתפרשת כהשתוקקות הנפש לשוב למקורה, קרי לקב"ה; התעוררות לבניין הארץ ולמסירות נפש כבירה⁶⁸ מתפרשת כרוח אלוהית הנמצאת בתוך נשמתם. ולא זו בלבד אלא שהחשבון הזה הולך ומתרחב גם לתוך תחום הכלל, התחום הלאומי. כל המהלכים של התנועה הציונית מתפרשים במשנתו של ר' טייכטל כחזרה אל המקור, כמהלך לא מודע של תשובה דתית:

והנה ידוע מהספרי דגדולה מצוות ישיבת הארץ ושקולה נגד כל התורה כולה, והשתא דכעת כולם עולים לארץ ישראל, ובאה מצווה זו אליהם ביגיעה ובמסירות נפש ממש, כידוע לכל וכיוון שמצווה אחת מהמצוות גדולות הערך נקראים בעלי תשובה וזוכין על ידה לגאולה – שפיר נתקיימו דברי הרמב"ם דאין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסופן של ישראל לעשות תשובה ומייד הם נגאלים. היינו שזה

65 כלומר, אף-על-פי שהם לא מודעים (למטען הדתי האצור בתוכם) – נפשם מודעת לכך. מבוסס על בבלי, סנהדרין צג ע"ב-צד ע"א.

66 **אם הבנים שמחה**, עמ' קיב. וראו עוד שם, עמ' קסו-קסט.

67 רוזנק, **הרב אברהם יצחק הכהן קוק**, עמ' 36-38.

68 שגילו החלוצים כשעמדו מול הפורעים הערבים, ראו **אם הבנים שמחה**, עמ' קיב.

גופא שמשותקין לחזור לארץ ישראל שהוא מצווה גדולת הערך – זה גופא היא תשובתן.⁶⁹

תפיסה כזאת המייחסת לעצם פעולת העלייה לארץ-ישראל משמעות של תשובה דתית קיימת אצל הרב קוק: "הארת התשובה ישנה בישראל! התעוררות חפצה של האומה בכללה לשוב אל ארצה, אל מהותה, אל רוחה ואל תכונתה – באמת, אור של תשובה יש בה."⁷⁰

ערך העבודה

מיום גלות ישראל מארצו ועד שיבתו האחרונה לא היו ענייני עבודת האדמה וההגשמה החומרית בארץ ישראל כה אקטואליים כפי שהיו בראשית העליות הציוניות. אמנם אפשר למצוא בספרות ישראל הענפה לאורך מאות בשנים התייחסויות יחידות והשקפות שונות בנושא הזה, אבל כל אלה היו בדרך כלל במישור העקרוני-תאורטי, ואילו בעקבות העליות הציוניות הועצם המישור המעשי.⁷¹ התנועה הציונית העצימה ללא שיעור את סדר גודל קניית הקרקעות ועיבודן ומעתה מגדלים גידולים בארץ-ישראל, זורעים וקוצרים, מוסקים ובוצרים. כיצד התייחסו להתחדשות הזאת בספרות הדתית?

אתמקד כאן רק בהבדלים בין רבנים ציונים לרבנים חרדים שתמכו ביישוב ארץ-ישראל. בניגוד לספרות החסידית שעוסקת ברובה בעיקר בצד הנפשי האישי של האדם ובניגוד לספרות הקבלה העוסקת בעיקר בהיבט הקוסמי של המציאות עסק ר' יהודה אריה ליב, האדמו"ר מגור בעל שפת אמת גם בצד ההיסטוריוסופי של המציאות, ובעיקר בעניינה ההיסטוריוסופי של ארץ-ישראל.⁷² בתור הוגה ששאב את עיקר השראתו מעולם החסידות ראה האדמו"ר מגור בארץ-ישראל קרש קפיצה בעבודת ה'. כל מעשה שנעשה בארץ-ישראל מקבל תוקף והזנקה למעלה. הדבקות היא העיקר והדרך המשובחת לעשות זאת היא על-ידי מעשה הנעשה בארץ-ישראל. הרב קוק לעומת זאת ראה חשיבות במעשה עצמו ולא רק בתור אמצעי למטרה. המעשה הנעשה בארץ-ישראל מקבל את מעלתו מבחינת עצמו, הוא איננו מקפצה לעבודת ה' כי אם רוחניות אלוהית המתגלה בארץ-ישראל.⁷³ גם ר' טייכטל סבר שיש

69 שם, עמ' קסט.

70 ר' אברהם יצחק קוק, **אורות התשובה**, הוצאת אור עציון, מרכז שפירא תשנ"ב, עמ' קלו (פרק יז, סעיף ב). אבינועם רוזנק הראה כי אצל הרב קוק היה עוד שלב אחד, רדיקלי יותר, שבו ראה את "החוצפה" של החילוניות כטעונה בעצמות של קדושה, ראו רוזנק, **הרב אברהם יצחק הכהן קוק**, עמ' 38–42.

71 בנוגע לשאלות פרקטיות בעניין עבודת האדמה לפני הציונות, ראו למשל את שאלתו של תושב חברון, בעל כרם ענבים בחברון, לרב מרדכי ריביו, מראשי רבני חברון במאה השמונה-עשרה, כיצד לנהוג בכרם הזה בשנת השמיטה. ראו ר' מרדכי ריביו, **שו"ת שמן המור**, ליורנו תקנ"ג, יורה דעה סימן ד.

72 ראו ירום יעקבסון, "גלות וגאולה בחסידות גור", **דעת** 2–3 (תשל"ח-תשל"ט), עמ' 190–203.
73 שלמה שוק, **תאנים מתוקות: אוספים בחסידות**, ישיבת שיח יצחק, אפרת תשס"ב, עמ' 98–99.

מעלה לכל פעולה ופעולה בארץ-ישראל מצד עצמה, שכל פעולה ארצית בארץ-ישראל היא קדושה ומבטאת רוחניות אלוהית. על סמך חידושו של החתם סופר,⁷⁴ ר' משה סופר (1762–1839), כתב ר' טייכטל:

אל יחשבו שעבודת האדמה והישוב בארץ הקדושה היא רק עבודה חומרית גרידא כעבודת האדמה והישוב בחוץ לארץ... כי עבודה זו שהורגלנו בה בחוץ לארץ ששם נחשבת לעבודה חומרית בלבד, בארץ הקדושה – **לעבודה רוחנית** היא נחשבת. מפני כל עבודה ופעולה שעובדים ופועלים בעבודת הארץ, כמו לחרוש ולזרוע וליטוע אילנות ולבנות בתים ולעשות דרכים וכדומה מן הפעולות שנצרכות לישוב הארץ, למצווה יחשב והוא כמו מי שעושה תפילין ולולב וסוכה ושאר מכשירי מצווה... על כל פנים מזה יבינו כל עובדי אדמה שבארץ ישראל, שעבודתם אינה עבודה חומרית אלא עבודה רוחנית, **ויש במעשה ידיהם קדושה ורוחניות אלקית בכל פעולה ופעולה שעושים בישוב הארץ.**⁷⁵

תפיסת עבודת האדמה בארץ-ישראל כעבודה רוחנית והטענה שיש בה צד של קדושה מופיעה גם אצל הרב קוק שראה את החקלאות הישראלית כ"ספוגת קודש":

בנין הארץ, היסוד הראשי **החקלאות**, הלא היא אצל כל העמים רק גורם **כלכלי** חיוני פשוט. אבל העם אשר הנושא שלו כולו הוא קודש קדשים, וארצו ושפתו וכל ערכיו כולם קודש הם... הרי גם חקלאותו כולה היא ספוגת קודש. והקודש הזה שביסוד החקלאי מובלט הוא על ידי זה שחגיגת **ראשית הקציר**, העומר, עולה הוא למדרגת עבודת הקודש היותר עליונה, והקרבת המקודש עמו הוא **קרבת ציבור שדוחה את השבת** (ההדגשות במקור).⁷⁶

יש לציין כי הן אצל הרב טייכטל והן אצל הרב קוק קדושת העבודה אינה רק עבודת האדמה אלא כל עבודה יצרנית בארץ-ישראל המוסיפה נדבך ליישוב הארץ. בדומה לר' טייכטל שזיהה "רוחניות אלקית בכל פעולה ופעולה שעושים בישוב הארץ", כך הרב קוק הקיש כל עבודה בארץ-ישראל לעבודה חקלאית: "[ה]גוי הקדוש הזה, אשר בשבתו על אדמת קודשו גם חקלאותו ובנין ארצו בכל תוצאותיה המעשיות והקרקעיות – תוכן קודש יש להם".⁷⁷

74 ראו להלן בעניין הפתיחות למדעים.

75 **אם הבנים שמחה**, עמ' רעא.

76 **מאמרי הראי"ה**, עמ' 179–180.

77 שם, עמ' 180.

עם ישראל, ארץ-ישראל ואלוהי ישראל

דבריו של ר' טייכטל לא היו בגדר הרצאה שיטתית, אבל אם עוקבים אחרי המוטיבים הרעיוניים שנשזרו בהרצאת טיעונו האידיאולוגיים, על-אף התפתחותם כפי שהוכיח הרשקוביץ, אפשר כמדומני לצרף אותם לכדי משנה תאולוגית בסוגיית המהות של ארץ-ישראל, עם ישראל, אלוהי ישראל ובייחוד – הזיקה שביניהם.⁷⁸ יסודותיה של המשנה התאולוגית הזאת של ר' טייכטל הם קבליים, אבל הפיתוח הרעיוני שלה קרוב למשנתו של הרב קוק. על-פי תורת הקבלה עם ישראל וארץ-ישראל זהים במהותם. ישויותיהם הגשמיות-הארציות הנפרדות אינן אלא צלליות של ישות רוחנית עליונה אחת כי "כנסת ישראל" ו"ארץ ישראל" זהות באותה ספירה קבלית, הלוא היא ספירת המלכות.⁷⁹ ר' טייכטל הדגיש כי ארץ-ישראל היא חלק מן הישות של עם ישראל, היא לא רק המקום המיועד לעם כי אם הלב המחיה אותו. כדי להוכיח זאת ר' טייכטל עושה שימוש בדבריו של הרמב"ם בספר המצוות⁸⁰ ומגיע למסקנה כי "אם לא ישבו בארץ ישראל, הרי הוא כלית האומה, חס וחלילה, והם דברים המבהילים כל רעיון האדם. והטעם הוא לדעתי כי ארץ ישראל היא לב האומה... דבלא לב אי אפשר לשום ברייה לחיות. וממילא כשלא יהיו ישראל בארץ ישראל הוי כניטל הלב ובטלה כל החיות".⁸¹ התפיסה הזאת הרואה את הארץ כחטיבה אורגנית בלתי נפרדת מן העם ויחס התלות של העם בארצו מופיעים גם בתפיסתו של הרב קוק: "ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קניין חיצוני לאומה... ארץ ישראל היא חטיבה עצמותית קשורה בקשר חיים עם האומה".⁸² קשר חיים זה הוא קשר אורגני בלתי ניתן להפרדה כמו הלב והגוף שאינם יכולים לחיות זה לצד זה אלא רק זה בתוך זה. התפיסות האלה אינן מצויות בכתביהם של רבני אגודת ישראל ואף לא בכתביהם של רבני המזרחי. תפיסת הקשר האורגני, המבוססת על ספרות קבלית, מאפיינת במאה העשרים כמעט באופן בלעדי את הרב קוק ואת הרב טייכטל. נוסף על היחס התלתי שבין עם ישראל לארץ-ישראל יש יחס הדוק ביותר בין ארץ-ישראל לאלוהי ישראל. על-פי התפיסה הזאת בלי ארץ-ישראל אין לעם ישראל יכולת לקיים קשר מלא ושלם עם אלוהים. בדומה ללב האדם

78 וראו גם שביד, "שמחת אם הבנים", עמ' 393; הנ"ל, "התפנית לאקטיוויזם היסטורי: הוויכוח בין הרבנים טייכטהאל ורוקח", עמ' 286–287.

79 ראו ר' יוסף ג'יקטליה, **שערי אורה**, מהדורת בן שלמה, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ו, עמ' 89–90 (סוף שער ראשון). ראו עוד מקורות קבליים אצל הרשקוביץ, **חזון הגאולה של הרב**, עמ' 204 הערה 129. על ארץ-ישראל ועם ישראל בקבלה ראו אליעזר שביד, **מולדת וארץ יעודה**, עם עובד, תל אביב תשל"ט, עמ' 79–90; משה אידל, "על ארץ ישראל במחשבה המיסטית של ימי הביניים", בתוך משה חלמיש ואביעזר רביצקי (עורכים), **ארץ ישראל בהגות היהודית בימי הביניים**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשנ"א, עמ' 193–214.

80 במצוות עשה קידוש החודש, מצווה קנג.

81 **אם הבנים שמחה**, עמ' קנב-קנג.

82 ר' אברהם יצחק קוק, **אורות**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ג, עמ' ט; הנ"ל, **חזון הגאולה**, עמ' ד.

המאפשר לאדם לחיות כך ארץ-ישראל, שהיא כאמור הלב, מאפשרת לעם ישראל להיות קשור לקב"ה – מקור חיותו. על כך כתב ר' טייכטל:

ועוד יש להסביר הדבר על פי דברי חז"ל במדרש תנחומא, דאמר הקב"ה: "ישראל הם חלקי... וארץ ישראל היא חלקי... יבא חלקי וישרה בחלקי". היינו דכל התקשרותם של ישראל עם הקב"ה היא דווקא על ידי ארץ ישראל שנפלה לחלקו של הקב"ה... ועל כן אמרו זכרונם לברכה: "כל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה"⁸³ והבן הדברים כי המה מיוסדים על אדני האמת. על כן שפיר מובן למה ארץ ישראל היא לב האומה הישראלית, אשר שמה היא מקור חיותם.⁸⁴

כלומר על-פי דבריו המהפכניים של ר' טייכטל הקשר של עם ישראל עם אלוהיו מתקיים באמצעות ארץ ישראל בלבד! וממילא השיבה לארץ-ישראל היא השיבה לאלוהי ישראל:

כל זמן שאנו בארץ נוכריה, מעוכב האי רוח טהרה שיבוא אלינו. על כן נכון וחוב קדוש לכולנו, להתאמץ לבוא לארצנו הקדושה... ואז יקיים הקב"ה הבטחתו לשלוח עלינו ממרום רוח טהרה ולמול את לבבנו, ולשוב אליו בכל לבבנו ובכל נפשנו. אבל כל זמן שאנו באויר ארץ העמים, אין מבוא לבוא לידי הבטחה זו, כי טומאת ארץ העמים מסוככת עלינו, וכמו דקיימא לן במועד קטן שאין השכינה שורה בחו"ל כמו כן אין יכול רוח הטהרה ממרום לבא עלינו, וזה אמת וברור.⁸⁵

יש לתת את הדעת על הדברים האלו שעומדים בניגוד גמור לדבריו שהתפרסמו בספר תקון עולם. שם טען ר' טייכטל כי רוח טומאה אופפת את ארץ-ישראל ומשעת חורבנה השתלטו עליה כוחות הטומאה ואין לנו אלא לחכות בגלות עד שיערה עליה ה' רוח טהרה מן השמים ורק אז נוכל לעלות אליה. בדברים הללו הסיק ר' טייכטל כי הקשר החי של עם ישראל עם אלוהי ישראל מתקיים בגלות באמצעות לימוד תורה ותפילה. עתה לעומת זאת טוען ר' טייכטל, בסגנון ספרותי דומה ובמשמעות הפוכה לגמרי כי רק העלייה האקטיבית לארץ היא זו שתגרום לה' לערות רוח טהרה על הארץ. הפעם הטומאה אופפת דווקא את ארצות הנכר ולא את ארץ-ישראל.

התפיסה הזאת הרואה בטומאת ארץ העמים גורם מעכב ומחסום בעבור עם ישראל לקשר חי ואמתי עם אלוהי ישראל מתוארת רבות וביתר שאת אצל הרב קוק שהחריף יותר מכל קודמיו את הניגודיות בין ארץ-ישראל לגלות: "הדמיון של ארץ ישראל הוא צלול וברור, נקי וטהור ומסוגל להופעת האמת האלקית... מוכן להסברת נבואה ואורותיה להבהקת רוח הקודש ולזהריו.

83 בבלי, כתובות קי ע"ב: "שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה".

84 אם הבנים שמחה, עמ' קנב.

85 שם, עמ' עט-פ.

והדמיון אשר בארץ העמים עכור הוא, מעורב במחשכים, בצללי טומאה וזיהום... ולא יוכל להיות בסיס לשפעת האורה האלקית".⁸⁶

פתיחות

האידיאל הציוני הדתי מחייב פתיחות מסיבות שונות בכמה תחומים: חינוך, מדע, תרבות, יחס לחילוני ועוד.⁸⁷ הרשקוביץ עמד באופן מרתק על השינוי ההדרגתי ביחסו של ר' טייכטל ליהודים עוזבי הדת ולנאולוגים. ב-1926 התייחס ר' טייכטל למחללי שבת בממד ההלכתי כאל גויים לכל דבר, ובממד הערכי – כאל בהמות שאין להם תקנה: "אשר ירדו מטה מטה ממדרגת האדם, ונמשל כבהמות נדמו... כי הם כבר מעות אשר לא יוכל לתקון".⁸⁸ ב-1932 לעומת זאת אפשר למצוא אצלו גישה מתונה יותר ושינוי משמעותי ביחסו ההלכתי כלפי מחללי שבת. הרשקוביץ הוכיח שהשינוי הזה אינו מבוסס רק על שיקולים הלכתיים צרופים אלא גם על שיקולים חברתיים. בפסיקותיו ההלכתיות מן השנים האלה בא לידי ביטוי רצונו של ר' טייכטל לקרב ולא להרחיק, להושיט יד לכל יהודי ולא לדחותו על הסף. שלב נוסף ביחסו המשתנה של ר' טייכטל בא לידי ביטוי בבקשתו לדרוש בבית כנסת נאולוגי במטרה לעורר לחשיבות קיום מצוות תפילין. הוא ביקש לחזק מצוות הנושאות סממן לאומי ולקרוא לאיחוד קהילות ישראל השונות. השינוי הזה לא התחולל בחלל ריק אלא לנוכח תופעה היסטורית, כפי שמראה הרשקוביץ. עליית הנאציזם ותנועות לאומניות במרחבי הונגריה וסלובקיה היוו זרז ומרכיב מרכזי לשינוי היחס הזה של ר' טייכטל. דאגתו הכנה לעתיד האומה היהודית עוררה בקרבו את הרצון לאיחוד השורות.⁸⁹

יש לציין שפירוד הקהילות, האורתודוקסית והנאולוגית בהונגריה בשנות העשרים היה עובדה מוגמרת זה שנים רבות.⁹⁰ איחוד הקהילות לא הושג אף לא בשנות השואה, כפי שהטיבה לתאר קינגה פרוימוביץ, ורק בשנות החמישים בלחץ הרגולציה הקומוניסטית חויבו הקהילות להתאחד, איחוד

86 הרב קוק, חזון הגאולה, עמ' ח. וראו גם אורות עמ' קח; שביד, מולדת וארץ יעודה, עמ' 186-203.

87 דב שוורץ, אמונה על פרשת דרכים, עמ' 215. ואולם שוורץ מדגיש שם כי הפתיחות הזאת אינה מתן לגיטימציה לחילוניות ולמעמד הציוני חילוני, וראו עוד שם, עמ' 197-198, 215-228.

88 טוב יגאל, עמ' 21-22.

89 הרשקוביץ, חזון הגאולה של הרב, עמ' 72-88. על מטרתו של ר' טייכטל לשכנע ולעורר לקיום מצוות שנושאות סממן לאומי דווקא כגון תפילין ושמירת שבת ראו שם, עמ' 88-92.

90 על הפילוג בין האורתודוקסיה לנאולוגיה בהונגריה ראו יעקב כ"ץ, הקרע שלא נתאחה, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ה; יצחק יוסף כהן, חכמי הונגריה והספרות התורנית בה, מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 27-69; קינגה פרוימוביץ, הזרמים הדתיים ביהדות הונגריה בין השנים 1868/9-1950: מאפיינים חברתיים-כלכליים, דמוגרפיים וארגוניים, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, תשס"ג. העבודה הזאת התפרסמה כספר בהונגריה: Kinga Frojimovics, Szétszakadt történelem: zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868-1950 (Budapest: Balassi Kiado, 2008).

מאונס ולא מרצון.⁹¹ לנוכח העובדה הזאת ורקע חייו של ר' טייכטל והאווירה ההלכתית שסבבה אותו, שדגלה באופן קיצוני בפירוד הקהילות, היה הרצון לאיחודן יוצא דופן.

בשנות המלחמה בשעת משבר הצליח ר' טייכטל להביא בפישטיאן לאיחוד הקהילות, איחוד שלא היה לו אח ורע בסלובקיה והונגריה. לאחר גירוש רוב יהודי פישטיאן לא נמצא שוחט בעבור שארית הקהילה האורתודוקסית. שרידי הקהילה הזאת פנו לר' טייכטל בבקשה לקבל ולהכשיר את השוחט של הקהילה הנאולוגית שנשאר לפלטה. ר' טייכטל ובית דינו הסכימו לקבל את השוחט בתנאים מסוימים ולא זו בלבד אלא שניצלו את הבקשה הזאת ואת שעת הכושר הטרגדית הזו להתאחד לקהילה אחת תחת חסות הקהילה האורתודוקסית. ביום ט באייר תש"ב (26 באפריל 1942) התכנס בית דין בראשותו של ר' טייכטל עם ראשי ונציגי (טובי הקהל) שתי הקהילות בפישטיאן, האורתודוקסית והנאולוגית, והם חתמו במעמד כולם על האיחוד הזה:

ב"ה. אעתיק כאן אות באות פסק בי"ד שיצאנו מאתנו ח"מ [חתומים מטה] פה פישטיאן א' אמור בשנת תש"ב בשעת שהי' [תה] הגזרה קשה של חורבן הקהלות פה מדינת סלאוואקייא ה' ירחם עלינו במהרה.

ב"ה. במותב תלתא כחדא הוינא אתו לקדמנא טובי הקהלות משני הקהלות שישנם פה וטענו לפנינו היות שמחמת הגזירה הנוראה שנתגרשו הבע"ב [הבעלי בתים] עד כעת ונשארו רק מעט בע"ב [בעלי בתים] זעיר שם וזעיר שם וגם השובי"ם [השוחטים ובודקים] כבר הלכו בגולה ולא נשאר כעת פה רק שו"ב [שוחט ובודק] אחד ר' יוסק' [ה] שו"ב [שוחט ובודק] שהי' [ה] שו"ב [שוחט ובודק] בקהלה החדשה ובקשו ממני להתיר אותו שיהי' [ה] שוב [שוחט ובודק] גם בקהלתינו הארטה [דוקסית] כי אי אפשר בלאו"ה [בלאו הכי] לשאת. ישבנו לב"ד [לבית דין] ועיינו בדבר וקודם כל ראינו לאחד את השני הקהלות שיהי' [ה] הכל קהלה אחת תחת דגל האורטה [דוקסיה], והסכימו לזה ראשים וטובים של שני הקהלות ומעתה כל הבע"ב [הבעלי בתים] שישנם עוד פה המה קהלה אחת תחת דגל ארטה [דוקסיה] של הקהלה הישנה ואנחנו מקבלים את ר' יוסק' [ה] שו"ב [שוחט ובודק] הנ"ל [הנזכר לעיל] בקהלה האחת הנ"ל [הנזכרת לעיל] אחר שקיבל עליו דברי חבירות ויעמוד לפני על הנסיון מחדש ומהיום והלאה הוא כשר להיות שו"ב [שוחט ובודק] בכל קהלות היראים והחרדים של ארטה [דוקסיה] בכל מקום שהוא ושי"ת [והשם יתברך] יושיענו במהרה ויאמר לצרותינו די וישלח לנו משיחו בב"א [במהרה בימנו אמן] וע"ז [ועל זאת] באנו עה"ח [על החתום] א' אמור בשנת אל תשב פני משיחך לפ"ק [לפרט קטן] פישטיאן יצ"ו.

....

העתקתי החתימת יד של הראשים וטובים של הנ"ל [הנזכרים לעיל]
 מפס"ד [מפסק דין] הארגינאל וע"ז באתי עה"ח [על החתום] ה"ק ישכר
 שלמה טייכטהאל הראבד [הראש אב בית דין] דפה.⁹²

ר' טייכטל ובית דינו ניצלו את שעת המשבר הנוראה הזאת שבה נשאר רק שוחט אחד כדי לאחד את הקהילות – רצון שכבר התגלה אצל ר' טייכטל עוד לפני השואה. אמנם הקהילות התאחדו תחת דגל האורתודוקסיה ועם זאת עצם היזמה לאחדן בשעה שהקרע בין הקהילות במאה העשרים בסלובקיה ובהונגריה כבר היה מוגמר מלמדת על פתיחות מנטלית ומחשבתית ויכולת תמרון, על-אף המשבר שפקד את הקהילה הזאת. איחוד הקהילות הזה שלא היה כמוהו כאמור אף בימי שואה הוא מימוש של מה שעתיד היה לזעוק ר' טייכטל:

והנה ראינו ונוכחנו לדעת, שהדרך שהלכנו עד כה באריכות הגלות שהייתה מלאה במחלוקת ופירוד לבבות ובמפלגות שונות ובשנאת חנם – לא נחם אותנו אל מקום חפצינו, אלא אדרבא נחם אותנו אל הכליה רחמנא ליצלן... על כן אחיי ורעי! אל תאמינו לאלו שבאים לעשות פירוד בין דבקות ישראל, באמרם שאי אפשר לאחד את כל חלקי ישראל שיהיו לעץ אחד, מפני שהוא סכנה ליהדות. דאפילו לו יהי כדבריהם, וח"ו [וחס ושלום] היה איזה שמץ סכנה, יותר אהוב לקב"ה שיהיו לאחדים באחדות, ממה שיהיו פרודים.⁹³ (ראו נספח 2)

ההתנגדות לפילוג הקהילות הייתה גם מנת חלקו של הרב קוק שיצא נגדה באופן נחרץ וראה אותה כחרב בבשר היהודי ובגדר מחשבה של עבודה זרה:

מחלוקת הדעות ע"ד [על דרך] הדרכת הכלל, אם בזמן הזה שרבו פריצים נושאי דגל ההפקרות ביד רמה, ראוי להפריד את האומה, שהכשרים נושאי דגל שם ד' לא יהי להם שום יחש עם פורקי העול הפושעים, או שמא כח השלום הכללי מכריע את הכל... – אין קץ לרעות הגשמיות והרוחניות של התפרדות האומה לחלקים... זאת היא ממש מחשבה של עבודה זרה כללית... וככל מחשבה של עבודה זרה היא מחריבה ומדאיבה.⁹⁴

פתיחות מסוג אחר היא פתיחותו של ר' טייכטל ללימודי חול. כפי שהראה שוורץ אחד המאפיינים המאחדים את הוגי המחנה הציוני הדתי לגוניהם הוא פתיחות לתרבות הכללית וללימודי חול.⁹⁵ עם כל ההסתייגויות שהיו לר'

JTS Ms. 10633 (p. 294) 92

93 אם הבנים שמחה, עמ' שיא-ש"ד.

94 אורות התחיה כ, בתוך אורות, עמ' עג-עד.

95 שוורץ, אמונה על פרשת דרכים, עמ' 176-189.

טייכטל מתרבות חול⁹⁶ הרי בשעה שהם עומדים בזיקה ליישוב הארץ יש שינוי בגישתו. הרצון לבנות את הארץ ולפתחה מחייב גישה חיובית לסלילת דרכים, לבנית בתים ולפיתוח כלכלי וממילא גם ללימודי חול כגון לימודי הנדסה, כלכלה ולמעשה לכל לימודי המדעים. ר' טייכטל גילה כאמור גישה חיובית לעבודת האדמה בארץ-ישראל ולמעמדה כמעשה דתי. ואולם הוא לא הסתפק בכך. על סמך דבריו של החתם סופר שכתב שמצוות יישוב הארץ אינה רק עבודה חקלאית כי אם גם "שאר אומניות שיש בהם ישוב העולם",⁹⁷ וממילא כל מקצוע שמפתח את יישוב הארץ "הכל בכלל מצווה" – מחייב הרב טייכטל לעסוק בכל האומניות כמעשה של מצווה.⁹⁸ ר' טייכטל, שלא כמו החתם סופר שכתב את דבריו באופן תאורטי, כתב את דבריו לנוכח התפתחויות היסטוריות מכריעות. לפיכך החזרה הפעם על דבריו של החתם סופר אינה רק בגדר של ציטוט בעלמא אלא היא פסיקה אקטואלית ורלוונטית. חיי היישוב היהודי בארץ-ישראל הולכים ומתפתחים ונראה כי ר' טייכטל מתחיל לפתח חשיבה לאומית ריבונית, אם כי רק בבחינת צעדים ראשוניים. שאלות ותהיות כגון מה יהיה אופיה היהודי של מדינה ריבונית יהודית נמצאות בספרו רק זעיר פה וזעיר שם⁹⁹ ולא הייתה לו תכנית ברורה כיצד ייראו ויתפקדו מערכות המדינה התורנית שייחל לה. מותו הטרגי גדע את פיתוחה הרחב יותר של החשיבה הזאת.

תפיסה דומה הרואה בחיוב את לימודי המדעים וחכמות העולם בזיקה ליישוב ארץ-ישראל ופיתוח העם בארצו אפשר למצוא במשנתו של הרב קוק:

מתגלה בכנסת ישראל צבעה העצמי, הולכים הכוחות ומתפתחים, הולכת ושבה לה החכמה... הולכת האומה ונבנית... היא מכניסה הון רב דעה ומעוף הבטה למרחקים ומוסיפה את הצדדים הטהורים שמבחוץ על רכוש העצמי. קנאת עם מתגברת, הכרת עצמותה מתגדלת. היא יודעת כבר שיש לה ארץ, שיש לה שפה, ספרות, שיש לה צבא.¹⁰⁰

חכמות העולם על-פי הרב קוק הן "הון רב דעה" והן מוסיפות ל"רכוש העצמי" של עם ישראל, קרי לתורתו, את "הצדדים הטהורים שמבחוץ" ובכך מקבלת תורת ישראל "מעוף הבטה למרחקים" – שפה, ספרות ועוד.¹⁰¹

96 ראו התייחסותו לתאטרון ולספורט, **אם הבנים שמחה**, עמ' רעה.

97 שם, עמ' קצה, על סמך חידושי החתם סופר למסכת סוכה, לו ע"ב.

98 שם.

99 שם, עמ' סא-סב, קצח-קצט, שכא-שכג.

100 **אורות**, עמ' טו סעיף ז.

101 יש לציין כי הרב קוק עסק רבות ב"אחדות הקודש והחול" גם בלי זיקה ברורה לארץ-ישראל, ראו ר' אברהם יצחק קוק, **אורות הקודש**, בעריכת הרב דוד כהן, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ב, כרך א, עמ' סא-פ וכן שם, כרך ב, עמ' שה-שכד. עם זאת עורך הספר, הרב דוד כהן (הרב הנזיר) עמד על הזיקה הזאת במשנת רבו הרב קוק. ראו בקטעי ההקדמה ל"קודש הכללי" בתחילת כרך ב (ללא ציון עמוד): "הקדושה העולמית, המעלה את החול לקודש, היא

סיכום

הצגתי כאן כמה פרמטרים המקובלים במחקר כמאפיינים את משנתם של הוגים דתיים ציוניים ומבחינים בינם ובין הקו הארץ-ישראלי באגודת ישראל. על-פי הפרמטרים האלו בחנתי את משנתו של ר' טייכטל ומצאתי קרבה בינה ובין משנתו של הרב קוק. לא ביקשתי כאן לשבץ את ר' טייכטל במשבצת מלאכותית ולתייג אותו תיוג כלשהו או לנכס אותו לתנועה או למפלגה מסוימת אלא לעמוד על משנתו וייחודה – תפיסת הגאולה שלו, תפיסת האקטיביזם, העדפת התוצאה האובייקטיבית לעומת הכוונה הסובייקטיבית, השתתפות עם הציונים החופשיים, ערך העבודה, ערכם הדתי של החלוצים, הזיקה המשולשת בין עם ישראל לארץ-ישראל ולאליהו ישראל, איכותה הרוחנית של ארץ-ישראל, אחדות הקהילות השונות ופתיחות למדעים מתוך חזון בדבר ישות ריבונית יהודית שתקום בארץ-ישראל ותחזיר את העם היהודי לנורמליזציה המחייבת פיתוח כלכלי וחומרי של הארץ.

הניסיון להשוות בין הרב טייכטל לרבני אגודת ישראל כגון האדמו"ר מגור או לטעון שהוא דומה לרב זוננפלד ול"יישובניקים" מתוך חיבתו לציון מטשטש את משנתו הייחודית. קריאת התיגר של הדור השני של החוקרים על קודמיהם לא זו בלבד שלא הועילה אלא שהיא העלימה את ייחודיות משנתו של ר' טייכטל, את מיקודה הגאולי ואת קרבתה למשנתו של הרב קוק. לא מדובר בחיבת ציון בלבד אלא במשנה גאולית ענפה שלא חוששת מרדיקליות ומהתמודדות מול מציאות חדשה וסבוכה.

קביעתו של פרידלנדר שר' טייכטל "המעט לעסוק בהיבטים רעיוניים של הציונות והציונות הדתית"¹⁰² – מופרכת מיסודה. כל הספר מראשיתו ועד סופו עוסק בהיבטים הללו. פרידלנדר הציג את ר' טייכטל כאיש פרגמטי המצדד במעשה הציוני ולא ברעיון הציוני: "בהיותו אדם פרגמטי, צידד הרב טייכטהאל בצורך המיידי של הצלה... הפתרון היישומי שהציגה הציונות... הייתה מקובלת עליו והוא תמך בה. לגבי האידיאולוגיה של הציונות והציונות הדתית הוא נמנע מלנקוט עמדה"¹⁰³. ואולם ר' טייכטל עסק ונקט עמדה במגוון רעיונות של הציונות והציונות הדתית שרק בחלקם נגענו.

הרב נתן צבי פרידמן (1914–1993)¹⁰⁴ העיד וציטט דרשה לא ידועה ששמע מפיו של ר' טייכטל בהיותו בבודפשט.¹⁰⁵ תוכן הדרשה הזאת שולל

הקדושה שבטבע, המתגלה בארץ הקודש" (ההדגשה שלי, ד"ר). ואולם אין ספק כי היחס ללימודי חול מפותח אצל הרב קוק הרבה יותר מאשר אצל הרב טייכטל ומופיע בהקשרים רבים ולא רק כאמצעי ליישוב ארץ-ישראל.

102 פרידלנדר, הגות ומעש, עמ' 174.

103 שם.

104 הרב של שיכון ה' בני ברק וחבר המזכירות של חבר הרבנים של הפועל המזרחי. בשנים 1936–1944 שימש מגיד שיעור ב"חברה ש"ס" בבודפשט. ראו עליו "הרב נתן צבי פרידמן", אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, ספרית ראשונים, תל אביב תשכ"ב, כרך יב, עמ' 3997.

105 הדרשה הזאת אינה מופיעה בספר אם הבנים שמחה.

בעליל את הצגתו של ר' טייכטל בתור הוגה פרגמטי המוצא בארץ-ישראל מקום מקלט והצלה:

ניזכר אני איך שהרעים בקולו, על דברי הגמרא (מגילה כח) "בתי כנסת אין נוהגים בהם קלות ראש, ואין נכנסים בהם בחמה [מ]פני החמה ובגשמים מפני הגשמים". נראה כי אסור להשתמש בקדושה למען הגן על עצמו, לכן אסור שאדם יעלה לארץ, כדי להגן מפני גשמי זעף של גזרות הגויים. עלינו להקדים הרעה ולעלות לארץ ישראל, לפני שיבוא חמת המציק.¹⁰⁶ (ראו נספח 3)

אמנם אין ספק שר' טייכטל ראה בארץ-ישראל עוגן והצלה בעבור העם היהודי, אבל הצורך בעלייה היה בעיניו עניין רחב יותר מאשר רק "מקלט". לפי ר' טייכטל לא הצרות הן סיבת העלייה אלא אי-עלייה היא סיבת הצרות. הצרות היו בעיניו אינדיקציה שטעינו בכך שלא עלינו לארץ לפני הצרות. השואה הייתה בעבורו תמריץ לבחון את דעותיו מחדש ולפתח תורה הרואה בחיוב את מפעל העלייה ואת הניסיון לכונן בארץ-ישראל ישות יהודית, "אומה", שתוכל לנהל את חייה באופן עצמאי ומתוך חתירה לנורמליזציה לאומית.¹⁰⁷

מכתבו של הרב פרידמן שופך אור חדש ומוסיף מידע על אירוע שהתרחש ומובא בקצרה בספר **אם הבנים שמחה** בזה הלשון: "והנה בשבת חול המועד פסח שעבר, נתכבדתי לדרוש בית הכנסת של 'החברה ש"ס' של היראים דפה, והיה קיבוץ רב. והכנסתי בתוך הדרשה ענין בניית ארצינו... ודיברתי מהענין בהתלהבות גדולה ורבים התרעמו עלי".¹⁰⁸ מה בדיוק התרחש שם? הרב פרידמן שלימד באותן השנים ב"חברה ש"ס דקהל יראים" בבודפשט, תיאר זאת כך:

בתחילת השואה כאשר הצורך הגרמני הכביד ידו על סלובקיה, היגרו רבים משם לבודפשט בירת הונגאריה, וביניהם הג"ר [הגאון רבי] י"ש [ישכר שלמה] טייכטל. ובאשר הכירו אותו לגדול בתורה ונואם בחסד, התכבד לדרוש בבית הכנסת של "חברה ש"ס דקהל יראים", שהיה אז מרכז בני תורה בבודפשט, בו זכיתי לשמש אז בהיותי צעיר לימים, כאחד ממגידי השיעור. זוכרני כי בשבת בצהרים התאספו אז מסלחה ומשמנה של היהדות שם, ומילאו את בית הכנסת מפה לפה. הוא עלה על מעלות אולם הדוכן, והתחיל להרעים בקולו קול עוז: **אבל אשמים אנחנו**

106 מתוך מכתב שכתב הרב פרידמן לרב מנחם כשר בה' בטבת תשכ"ט (26 בדצמבר 1968), והתפרסם באינטרנט, http://www.bhol.co.il/forums/topic.asp?whichpage=1&topic_id=2543735&forum_id=19616 (אוחזר ב-7 ביולי 2015). אני מודה לפרופ' אסא כשר שנתן לי רשות לפרסם מכתב זה.

107 ראו **אם הבנים שמחה**, עמ' שכג.

108 שם, עמ' קס. על עוד תרעומות והתנגדויות לר' טייכטל ראו שם, עמ' רכג-רכד. ההתנגדויות עיכבו אותו מלדרוש ולאחר מכן אף מנעו ממנו להתפלל תפילת מוסף ביאָרצײַט לפני התיבה. וראו שם עוד, עמ' רכט-רל.

[הדגשה במקור].¹⁰⁹ ודיבר כשעה וחצי על קדושת הארץ, עבודת הארץ, ועל הטעות שהייתה נחלתנו שעמדנו מנגד, ולא שמענו בקול הקורא אלינו לעלות לארצנו הקדושה, ולכן "באה עלינו הצרה הזו".¹¹⁰ דבריו שנאמרו בקול חוצב להבות אש, עשו רושם עצום על השומעים שעמדו רתוקים ובלעו בצמא את דבריו. מנהיגי הקהילה לעומתם עמדו נדהמים מן ההשפעה החזקה של דבריו, הם היו אוהדים את האגודה הגרמנית, אבל דבריו של הנואם הרחיקו לכת מעבר ומעל לכל אלה, ונאמרו מתוך הזדהות נפשית מלאה לכל מה שנעשה בארץ, על כל השכבות, לרבות החלוצים החילוניים שמסרו נפשם על קדושת כיבוש הארץ. דרשתו הייתה בבחינת: "קול גדול ולא יסף",¹¹¹ כי לא הוסיף לדבר שם יותר, לא נתנו לו הבימה, ונישאר שם מנודה ומרוחק מההנהגה הרשמית. כדי ליצור דעת הקהל נגדי, דאגה ההנהלה הרשמית של הקהילה לכבד בבית הכנסת "תפארת בחורים", מעין חוג צעירי אגודת ישראל, רב צעיר ומוכשר, נואם מצויין, שהיה חתנו של אותו אדמו"ר הלוחם הקנאי נגד א"י והוא התכבד לדרוש נגדו, הסתמך על הגמרא (ברכות יז) "תכלית תשובה חכמה ומעשים טובים – שלא יהא אדם קורא ושונה ובוטט באביו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין", מאחר שדבריו היו בניגוד לדעת רבו האדמו"ר ממונקאטש.¹¹²

הרב פרידמן, שהתוודע לא רק לכתבי הרב טייכטל אלא אל האיש עצמו, לא פקפק כנראה בנידון דידן. דבריו של הרב טייכטל היו לדעתו מעל ומעבר לתפיסתם של מנהיגי הקהילה ויש לציין שהם נחשבו כמתונים. הם אהדו את אגודת ישראל ולא היו מתלמידיו של האדמו"ר ממונקאטש שהתנגד לאגודת ישראל והעמיד משנה אנטי-ציונית חריפה. ואף-על-פי-כן פעלו המנהיגים האלו לנדות את ר' טייכטל ודאגו שלא ידרוש יותר ומינו דרשן אחר בבית הכנסת של צעירי אגודת ישראל כדי שידרוש נגדו. הרב פרידמן הבחין שגם בניו של ר' טייכטל לא המשיכו בדרכו הרוחנית ולא הזדהו אתה בדיוק: "פניתי כמה פעמים לבניו הנמצאים בירושלים, להדפיס מחדש ספרו היקר 'אם הבנים שמחה', אבל הם כנראה נמצאים בקוטב הקיצוני, מתוך אי הזדהות עם דרכי אביהם הגדול, מסרבים לעשות את זה".¹¹³ ההבחנה הזאת מסבירה אכן את ביקורתו של בנו, ר' חיים מנחם טייכטל, ואת הניסיון האפולוגטי שלו שקיבל לאחר מכן גושפנקה בידי כמה חוקרים, לנתק את ר' טייכטל מהגות הציונות הדתית ולהציגו באור אחר. תלמידי הרב קוק זיהו בצדק את הקרבה בין משנתו של הרב טייכטל

109 בראשית מב, כא.

110 שם.

111 דברים ה, כב.

112 במכתב שכתב הרב פרידמן לרב מנחם כשר. מעניין לציין כי הנואם הנגדי, חתנו של האדמו"ר ממונקאטש וממלא מקומו, הלא הוא הרב ברוך יהושע ירחמיאל רבינוביץ, שינה את דעותיו בעקבות השואה, עזב את האדמו"רות, התרחק מתורת חותנו והתקרב לשיטת "המזרחי".

113 שם.

היבטים בהגותו של הרב ישכר שלמה טייכטל • 147

לרב קוק ומיהרו לאמץ את הספר הזה, לא מתוך ניכוס אינטרסנטי כפי שטען פרידלנדר,¹¹⁴ אלא מתוך הבנה מעמיקה ומוצדקת של משנתו.

114 ראו פרידלנדר, "יחסו של הרב יששכר שלמה טייכטהאל לציונות ולשוואה", עמ' 85-86.

נספח 1

1
1

זכרון עולם אלהים קל קול ועשייתו כי קלני אף ה' ה'
 כי מניח קצת גלגל ה' חמת על חמור קח עין ונצחה הנצחה קלה של לה מרד
 כי נגלו ויבדלו וילקו תקלות פה מדניתי סאואקיה וגו' קולותינו פנימין
 דליל גלגל ה' מן השמים על היצה וכל המים לעולם אף אמת ממונית אקמו
 מאומה לה לה יגדל קוצים טקלנו וקח לבנים ככוס הארבעה וקולה
 עד להפס לאה אספי והאופן קלה אל אכף פלין לביא ודוק וערה ה'
 ירוח על יד קמורה ויחיד ארבעה דם זכאי על זונתו הפסדן של
 מל מני ספדים וקדוק לזני אלקי העמותה על עלונית של חית המצול
 הודל וקומה אף על פני על כופי קודל של במערה ספדים עש יד
 לזני ופגורו והזמין ה' עיל נאמן וקטוח לקמנית אפוא ל כפסי
 ידו אף כפס יד של עז וקולת שני עני אף מנה נקנת ה' מעל
 כן מצעלים יחזיקי הולק לילגם אנגלי על מי מעשה נלמן
 ויחזיק אלהים אלהינו וקפלה וזני זוגרף אלה אקם העש יד
 מרעל ה' ה'

ועל העל אלה עני יד מרעלים אקלו הוא
 מרעל ארבעה דמוז יספרא מרעל נכד
 ונלם יכני ארבעה דמוז יספרא מרעל נכד
 הוא ב' אספי זמני קודרים כ' אספי נכד אפן פנימין יקו
 ה' יספרא זמני ארבעה
 נאמנה קודרים ארבעה לזני
 עלתה לזני כמנה נלמן

מכתב של ר' טייכטל, ה' באייר תש"ב (22 באפריל 1942), JTSL MS 10633, ff 1v. מתפרסם ברשות ספריית בית המדרש לרבנים באמריקה.

נספח 2

אעמיק באן אומ קאמ פסק קיד גליטאע מאמע חל פנה פטיטאן א' אומ קבני ת"ק
 געט גה: האזרה קלע & חובקן הקלוט פנה מדינת סאטמארקווא ה' כחמ עליו מעונה

ק"ה
 קומת קלמא כמדא הויע אנט אקדמוצא אזי הוקומו אלע תקומוג גילופ פנה ויעע
 אפניע הנג פממע הוקור הנכא. געמילו תקלה עפ כער וציאיו רק מעל קלע
 זענע גע וזענע גע ווע נעקום בקי הוכי קוליה קא זעאר בער פנה רן לוד
 אונד ל' זעק געק געה' געק קוק הול. וועלע וקעיו מענ ארעשו אומ געה' לוד זע
 זקולמע האר' כי א. אפטי קאמוג אצא וקעו אקד ווענע קדקו אקובס
 א לאיע אמק אר געע תקומוג געה' פל קוליה אומ מעו זעק הארעה.
 וועימעו לוד קאליט וזעק & גע תקומוג וועמעל א הקלע ג' געע עק
 פל העק קוליה אומ מעו זעק ארעה. א תקומוג העלע ואפעו מקליט אג
 ל' זעק געק קוליה אומ ה' אומ לקוק עליו פדיי תקינה
 וועמעו אפע על הנפיו עמבל וועומוק וועלעה הול קלג אהומ ג' קל
 קוליו היאז וועומוק א ארעה. קל מקום געווא וועק ויל. זע קוליה
 ויאע אקדמוק וזע אומ געומו קדא ועז קלע ענה א' אומ
 קעע אז העק פנה געומו אפע פטיטאן י"ג

ה"ק יעשע מעה סעטרא
 ה"ק מענע יעק וועסקווא
 ה"ק הול הארעה

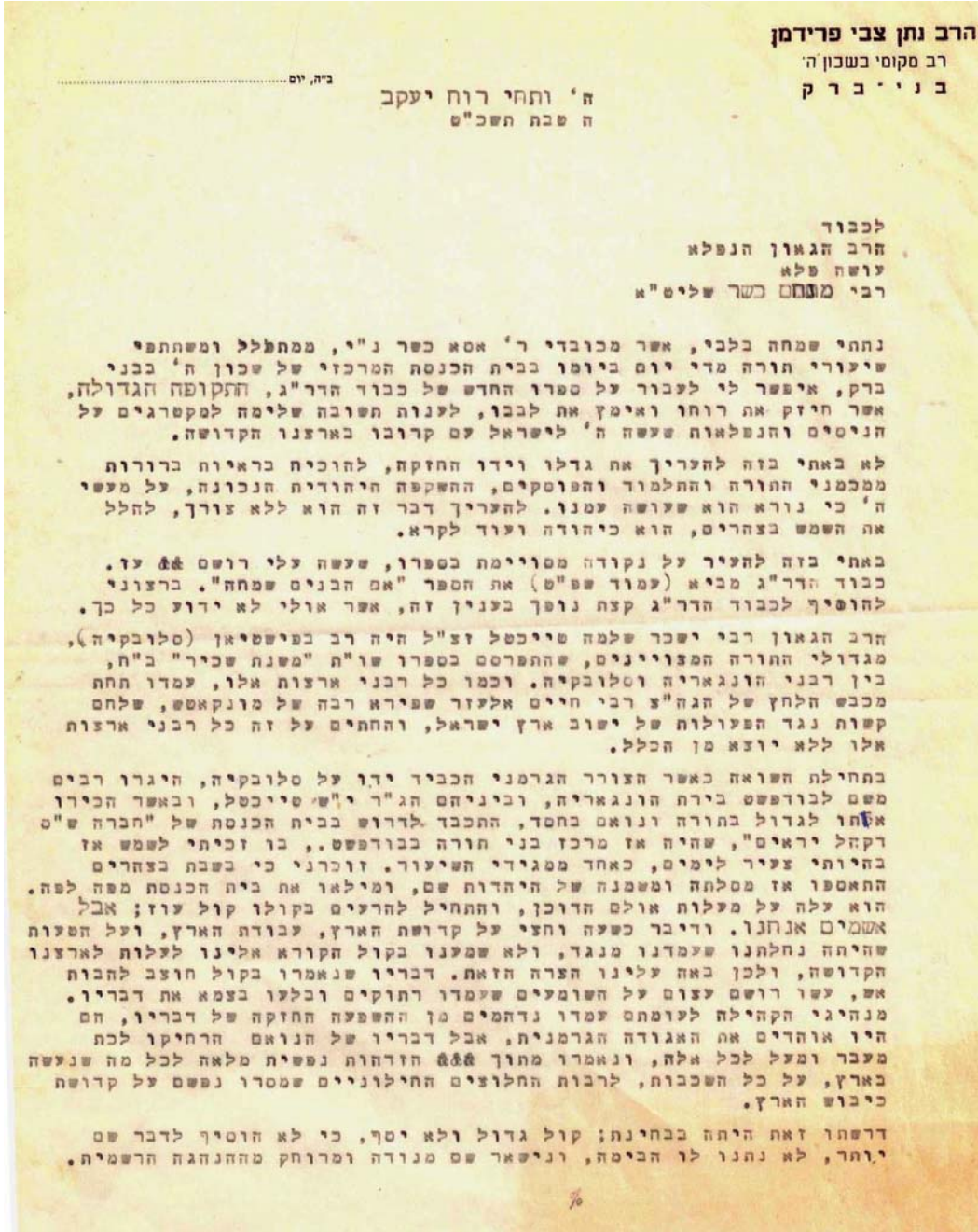
ה"ק יעק ס'ג פאמא זעו תקוה הילע
 ה"ק קוליה אומ זעו תקוה הילע
 מעדי זעמע געין קאל וקול וועלע
 זעו נודא קולקאע זעו תקוה וועלע
 אפע געומו ס'ג תקוה וועלע

העקוע הוועמו וזע הול ג' וזעקע א' ה' וועק
 הארעה זע קאמ ענה
 ה"ק יעשע מעה סעטרא תיאקד ע"ה

פסיקת בית הדין בפשיטאן בראשות ר' טייכטל בעניין איחוד הקהילות – האורתודוקסית והנאולוגית – ט' באייר תש"ב (26 באפריל 1942), JTSL MS 10633, ff 142v. מתפרסם ברשות ספרית בית המדרש לרבנים באמריקה.

נספח 3

מכתב של הרב נתן צבי פרידמן אל הרב מנחם כשר, ה' בטבת תשכ"ט (26 בדצמבר 1968). המכתב מתפרסם כאן באישורו של פרופ' אסא כשר.

כדי ליצור דעת הקהל נגדי, ראגה ההנהלה הרשמית של הקהילה לכבד בבית הכנסת "תפארת בחורים", מעין חוג צעירי אגודת ישראל, רב צעיר ומוכשר, נואם מצויין, שהיה חתנו של אותו אדמו"ר הלוחם הקנאי נגד א"י, (הוא כעת רב מכובד באחת הערים במרכז הארץ) והוא התכבד לדרוש נגדו, הסתמך על גמרא (ברכות יז) תכלית חכמה טובה ומעשים טובים, שלא יהא אדם קורא ושונה ובוזעט באביו וברבן ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין. מאחר שדבריו היו בנגוד לדעת ארבו האדמו"ר ממונקאטש. טובן שהדברים לא יכלו לבטל את הרושם האדיר שעשו הדברים של הרב טייכטל זצ"ל.

מאז השקיע כל ממציו בספרו שהוא יחיד במינו בשטח זה. האוסף הענקי מכל הספרים שעסקו בדבר זה, והסבריו וחידושיו הנהדרים, על שלש מאות וששים עמודים מקיף ביסודיות כל דבר הקדשור עם חיבת הארץ ואחדות העם על כל חלקיו, מתוך התלהבות פנימית ואהבה עזה.

ניזכר אני איך שהרעים בקולו, על דברי הגמרא (מגילה כח) בתי כנסת אין נוהגים בהם קלות ראש, ואין נכנסים בהם בחמה פני החמה ובגשמים מפני הגשמים. נראה כי אסור להשתמש בקדושה למען הגן על עצמו, לכן אסור שאדם יעלה לארץ, כדי להגן מפני גשמי זעף של נזרות הגויים, עלינו להקרים הרעה ולעלות לארץ ישראל, לפני שיבא חמת המציק.

הספר עשה בזמנו רושם גדול. מחבר הספר סבל בדידות ומצוקה בהיותו שם מהגר בבודפשט. ובשנת תש"ד, כאשר הצורך הגיע להוציא להונגאריה, ואילו בסלובקיה היתה קצת הרוחה, ונראה כאילו הוטב שם המצב, חזר לסלובקיה, ושם עלה על קדושת השם, כפי שסיפר לי עד א ראה, כי א אחרי שהמרד שם נגד הצורך נכשל, הפסו אותו שם ושלחוהו ברכבת עם שאר יהודים למחנה השמדה אושוויץ, ובדרך ברכבת עינו אותו באכזריות נוראה שקשה לתאר, ל"ע, ויצאה נשמתו בטהרה. זי"ע.

~~~~~

פניתי כמה פעמים לבניו הנמצאים בירושלים, להדפיס מחדש ספרו היקר "אם הבנים שמחה", אבל הם שכנראה נמצאים בקושי הקיצוני, מתוך אי-הזדהות עם דרכי אביהם הגדול, מסרבים לעשות את זה, נייה נפשיה להגאון ולנשמתו.

זכות גדולה נפלה בחלקו של כבוד הדר"ג שהזכירו לטובה בספרו הנפלא, ולהנציח את זכרו לדורות הבאים, שידעו את שאר רוחו, שהיה יחיד כמעט בדורו בחיפוש האמת והצדק.

יסלח לי כבוד הדר"ג על אריכות הדברים, אבל לא יכולתי לעצור ברוחי, חושבני שאולי אין היום מי שיכין את הדברים מתוך הזדהות נפשית על פעלו של אדם הגדול בענקים !

בכבוד ויצו

נספח 4

הקדשה לא ידועה מאת הרב ישכר שלמה טייכטל

אלכסנדר צ'רשנש, ספרן באוסף גרשם שלום בספרייה הלאומית בירושלים, הסב את תשומת לבי לקיומה של הקדשה שכתב ר' ישכר שלמה טייכטל (1885–1945) על ספרו **אם הבנים שמחה** שיצא לאור בבודפשט ביום כו בכסלו תש"ד (23 בדצמבר 1943). ההקדשה נכתבה ביום ג אדר תש"ד (27 בפברואר 1944) "א' תצוה בשנת ב'ך אתפאר"¹, כחודשיים לאחר סיום הדפסת הספר, בעבור הרב אפרים עבערט ולרגל עלייתו של עבערט לארץ-ישראל.² לא עלה בידי לברר אם ר' אפרים עבערט אכן עלה לישראל או נשאר בבודפשט, עם זאת אפשר לומר בוודאות שאם עלה לארץ לא נשא את הספר עמו והשאירו מאחור. הספר נמסר לספריית תנועת אגודת ישראל בבודפשט (או בידי עבערט עצמו או שהתגלגל לשם באופן אחר), דבר המאושר ומאושש בחותמת המוטבעת על הספר, כפי שאפשר לראות בצילום המצורף. לאחר המלחמה שלח אותו הד"ר יוסף ריכטמן, מנהל הגימנסיה היהודית (נאולוגית) בבודפשט,³ מבודפשט לירושלים לידי רבקה ש"ץ-אופנהיימר והיא מסרה אותו בקיץ 1970 לספרייתו של גרשם שלום, וכפי שהעידה: "בעקבות חליפת המכתבים העקיפה עם ד"ר ריכטמן זכיתי לטופס של הספר 'אם הבנים שמחה' שהיה מצוי בספרייתו, מתנת ר' ישכר טייכטהאל עצמו. את הטופס שהגיע אלי העברתי בשעתו לספרייתו של פרופ' גרשם שלום ז"ל".⁴ כיום נמצא הספר על מדף הספרים הנדירים באוסף שלום בספרייה הלאומית בירושלים ומספרו הקטלוגי R3896.

- 1 סימון הנקודות מעל האותיות מופיע בכתב היד ומורה על גימטריה (בך אתפאר – 704 – תש"ד).
- 2 לא מצאתי פרטים ביוגרפיים עליו, אבל שמו מופיע במספר ספרי חסידות כ"מעביר השמועה", היינו כמספר מעשיות נאמנות על צדיקי החסידות, ראו נח גד ויינטראב, **הדרת חן** [חמו"ל], ירושלים תש"י, עמ' ח; הנ"ל, **חסדי חן** [חמו"ל], ירושלים תשי"א, עמ' יב; אליעזר עמנואל הורוויץ (עורך), **תורת המגיד מזלאטשוב**, מכון אל ההרים, ירושלים תשנ"ט, עמ' קמ; דוד מתתיהו רבינוביץ (עורך), **תורת מהרש"ל: אוצר דברי תורה מאת רבי שלמה יהודה ליב זצלה"ה מלענטשנא**, מכון שלהבת דוד, בית שמש תשס"ז, עמ' קלד. מדובר בסיפורים על ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב, ר' צבי אלימלך מדינוב ועל הרבי מצאנז.
- 3 תודה שלוחה לידידי ד"ר יצחק הרשקוביץ שמסר לי מידע על יוסף ריכטמן וכן חב אני לו תודה על עזרתו במציאת מקורות על ר' אפרים עבערט.
- 4 רבקה ש"ץ-אופנהיימר, "יודוי על סף המשרפות: רב חרדי מכה על חטא", **כיוונים** 23 (תשמ"ד), עמ' 61. וראו שם עמ' 58–62 מכתב מאת הרב ד"ר משה ריכטמן, ממנהיגי הציונים בבודפשט. שמואל הכהן ויגרטן מזכיר את משה ריכטמן בספרו, **החתם סופר ותלמידיו: יחסם לארץ ישראל**, ההסתדרות הציונית, ירושלים תש"ה, עמ' 14 הערה 2. וראו עליו עוד אצל שמואל קלמן מירסקי (עורך), **מוסדות תורה באירופה בבנינים ובחורבנם**, הוצאת עגן, ניו יורק תשט"ז, עמ' 645, ברשימת המרצים בבית מדרש לרבנים בבודפשט.

הספר זמין לכל מבקש בבחינת "כרוך ומונח בקרן זוית כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד". עד כאן לגלגולו של הספר.

חשוב לציין כי הספר הזה נמסר לר' אפרים עבערט בידי מחברו שלושה שבועות בדיוק לפני פלישת הנאצים להונגריה, דבר שהביא את ר' טייכטל להיות שוב נע ונד בדרכים עד שנתפס ונשלח אל מותו. הדעת נותנת שבזמן המנוסה לא נתאפשר לו לכתוב רבות או באופן מוסדר ולכן ההקדשה הזאת היא מן הדברים האחרונים שכתב.⁵ תוכנו של המסמך הקצר הזה מעיד הן על חיבתו הגדולה של ר' טייכטל לארץ-ישראל מתוך השבחים שהוא מרעיף עליה, והן על כיסופיו ותפילותיו לישועה ולהצלה. הנה ההקדשה:

ב"ה

למזכרת נצח ממני המחבר נתתי זאת
המחברת לידיד נפשי התורני מופלג
בתורה וביראה טהורה כשמו"ה [כבוד שם מורנו הרב] אפרים
עבערט נ"י [נרו יאיר] מפה עיר הבירה לעת עלותו
לארץ חמדתינו יהי ה' אתו עמו
ויזכה לראות בקיבוץ ישראל הנפזרים
ובבנין המקוה בראש ההרים ובאתי
עה"ח [על החתום] א' תצוה בשנת ב'ך אתפא'ר
לפ"ק [לפרט קטן] ה"ק [הקטן] ישכר שלמה טייכטהאל בעהמ"ח
[בעל המחבר]
ספרי שו"ת [שאלות ותשובות] "משנה שכיר" כמה חלקים
מצפה לישועה לישראל הנדחים מפני
השעה ולה' הישועה אכי"ר [אמן כן יהי רצון]

5 זה עתה התפרסמה הקדשה נוספת, מאוחרת יותר בשבועיים וחצי, בעבור הרבי מגור, מן התאריך יט אדר תש"ד (13 במרס 1944), ראו המעיין נה, ב (תשע"ה), עמ' 103. וראו שם הערה (בכוכבית) על קיומה של ההקדשה המתפרסמת כאן, אבל בלי פרטים.

ועל אנשים תנחמו

עזרי מעם ה' **ספר** עושה שמים וארץ

אם הבנים שמחה

מיוסד על גאולתינו ועל פדות נפשינו מגלות האחרון הזה
 אחר שנעשה כל מה שהבורא כל עולמים אלקינו ואלקי
 אבותינו מבקש מאתנו ומצונו לעשות בענין קרבת הגאולה
 כמבואר בפנים כל דבר דבור על אופניו בשום שכל
 ודעת ממקורות נאמנים כולם נובעים ממעין הטהור של
 תורתנו הקדושה ומפי חכמינו ז"ל בש"ס בבלי וירושלמי
 במדרש וזהר ומשאר ספרותינו הקדושים ומבוקש מכל
 איש ישראל אשר כבוד ה' וכבוד אומה הקדושה וכבוד
 נפשו נוגע בלבו שיקח לו מועד לעבור במתינות ובדיוק
 על כל דברי הספר הזה או אני ערב לו שבעור הבורא
 יאירו עיניו ושכלו ולבבו יבין את אשר הוא חייב לעשות
 בעד נפשו בפרט ובעד כל אומתינו הקדושה בכלל ובעבור
 שמו הגדול יתברך ויתעלה בב"א.

מחובר ממני הצעיר באלפי ישראל

ישכר שלמה טייכטהאל

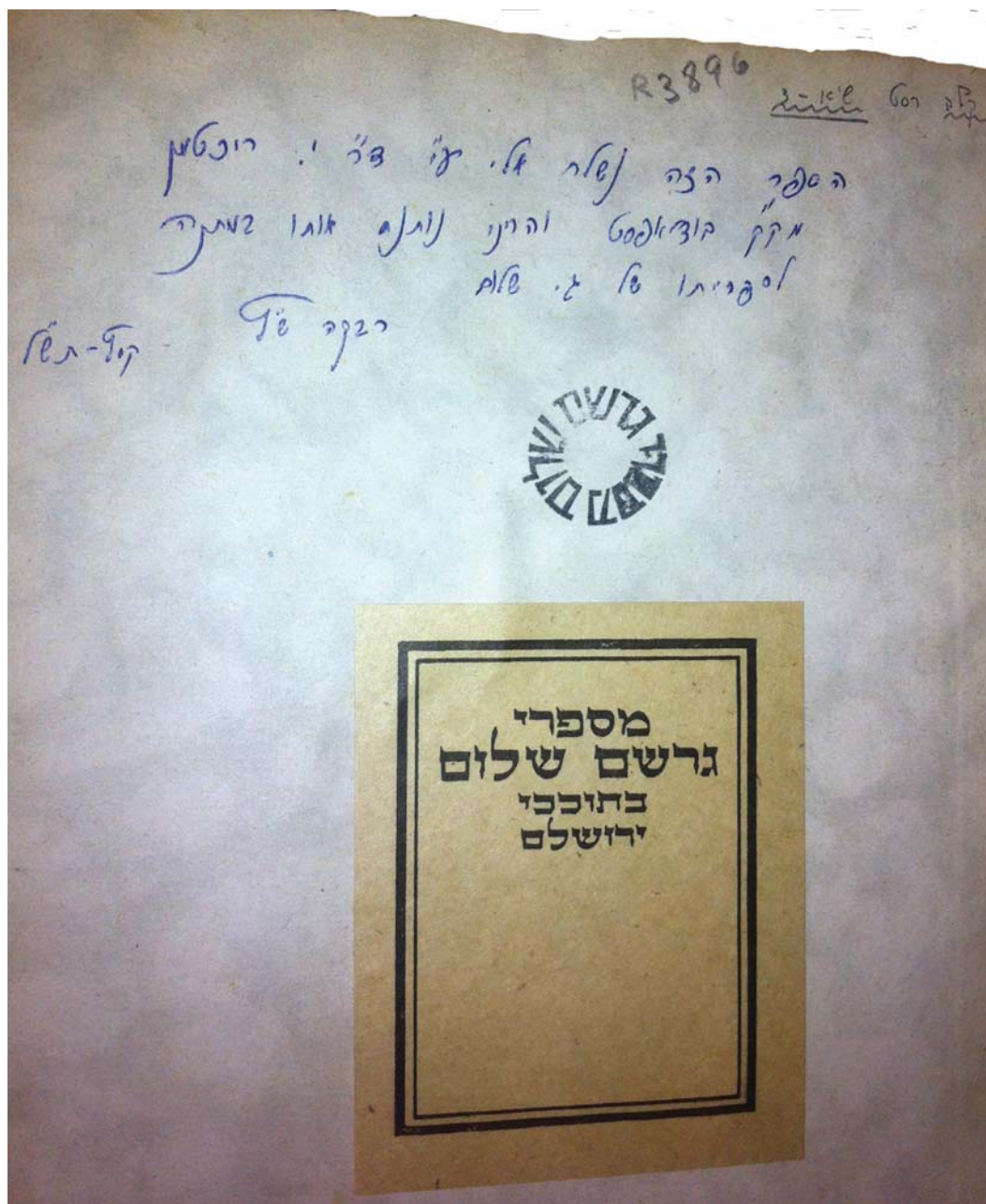
מלפנים אב"ד ותופס ישיבה נכבדה וכעת פה עיר הבירה
 בודאפעסט בעהמ"ס שו"ת **משנה שכיר** כמה חלקים עודם
 בכת"י ושני חלקים כבר יצאו לאור התחלתי בסידור
 הכת"י של ספר הנוכחי אור ליום ג' לסדר וארא בשנת
 תשי"ג פה עיר הבירה הנ"ל בעמק עכור מצער חבלי
 משיח הנוראים אשר השתרגו על צווארנו במשך שנות
 המלחמה העולמית השנית הנוכחית וה' יוכני לגומרה
בפתח תקוה לחזות במהרה בישועתן של ישראל
 ובהרמת קרנם ובשוב ה' את שיבת ציון בב"א.

בודאפעסט תשי"ג
 בדפוס של משלם (ולמן) כ"ץ קאטצבורג
 Druck von Salamon Katzburg Budapest, Kazinczy-u. 34.
 ונודעה יד ה' את עבדיו וזעם את אויביו (ישע"י ס"ו).

וראיתם ושש לבכם ועצמותיכם כדשא תפריחנה
 כטעמא ושא לראיאר וזשעמנו וזשעמנו וזשעמנו

AGUDASZ JISZR AEL
 Otvar és központil Irodéja
 Bpest, VI., Király-utca 26.

R 3896

AGUDASZ JISZRAEL
országos központi irodája
Bpest, VI., Király-utca 26.

אמסטר נרנח אמח המוקד נמח אמי
המחקה לי ציב ושי המונח מופח
קמרה וביאה ט הורה פלמוה אפנים
צמרה נ מפה עיי הקורה לער עלום
לאכח חמפמע יהי ה' אמי עמו
ויזע לכאורי קקוקומ, לכאל הנפסיים
וקמנן המקוה קנאל הוהים ובאת
מרה א' מרה קלענ קק אונקא
לפך ה'ו, לפעטה, ספיהאל כמהא
ספיי לוח"מלע לעי "כמה חקים
משה לילודה אנלכאל הנפחוי מער
השעה וזה הנילודה אמיה